

№ 442

№ 1242

ՆԷ ԲԵՌԵՆՍՈՆ.

ՄԻԱԿՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԲԱԶՄԱԿՆՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱԻԷՐ

ՀԻՒՄԻՍԱՅԻՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԵԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՆՅՑ ԲՈՒՍԵՐԷՆԻՑ

ԱՐՇԱԿ ԵԴԻԳԱՐԵԱՆ.

ՄՈՍԿՈՒԱ

ՏՊԱՐԱՆ Ք. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆԻ

1896

(81)

Ֆունդ 356

1242

2013

ԲԵՐԻՆՍՏԵՐՆԷ ԲԵՐԻՆՍՈՆ.

PA
21789

ՄԻԱԿՆՈՒԹԻՒՆ

եհ

ԲԱԶՄԱԿՆՈՒԹԻՒՆ

ՀՐԱԻԷՐ

ՀԻՄՆԱՅԻՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԵԱՆ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ՌՈՒՍԵՐԵՆԻՑ

ԱՐՇԱԿ ԵԴԻԳԱՐԵԱՆ.

ԻՄ ԸՆԿԵՐ

ՄԻՆԱՍ ԲԵՐԲԵՐԵԱՆԻՆ

Ն Ո Ւ Է Ր

ԹԱՐԳՄԱՆԶԻՑ.

Дозволено Цензурою. С.-Петербургъ, 19 Нояб. 1895 г.

Типогр. Х. Бархударянъ, Москва, Мясниц., д. Ермакова

956-2013

Դ.Ց. 951

1003

1881 թուի մայիսին, հռչակաւոր նոր-
վեգիացի բանաստեղծ Վերգելանդի արձա-
նի հանդիսաւոր բացման ժամանակ, Բեօրն-
ստերնէն, ի միջի այլոց, ասաց հետեւեալը.

«Ես կարծում եմ, բոլոր ներկայ եղող-
ները գիտեն այն սրտաշարժ սովորութեան
մասին, որ հայերիս Վերգելանդը իւրաց-
րել էր իւր կեանքի վերջին տարիներում,
— շրջել գրպանները լցրած ծառերի սեր-
մերով, որոնց նա ժամանակ առ ժամանակ
ցանում էր ու բռներով ցրվում ճանա-
պարհին. բացի այդ նա հրաւիրում էր
իւր ընկերներին էլ հետեւել իւր օրինա-
կին, ասելով՝ «ո՛վ գիտէ, ո՞րքան բարի բան
կարող է դուրս գալ դրանից»։ Այս պարզ
խօսքերի մէջ, որոնք շնչում են այնպիսի
միամիտ, հոգատար սիրով դէպի ճննդա-
վայրը, ամփոփվում է մի ամբողջ քեր-

Թուած, որ, կարելի է ասել, բնաւ պակաս չէ մեր հռչակաւոր բանաստեղծի լաւագոյն արտադրութիւններէց»։ Եւ Բեօրնսօնը, ինչպէս ասում է Բրանդէսը, իւրեան նպատակ է ընտրել հետեւել նրան, որի մասին խօսում է այդչափ ջերմ համակրութեամբ, այնպէս որ նա ինքը կատարելապէս արգարացի կերպով կարող է նորվեգիայի «հզօր սերմնացան» կոչուել։

Բեօրնսօնի ժայռոտ ծննդավայրը առհասարակ աղքատ է և սակաւ մշակուած, և ահա՛ նա անխոնջ աշխատում է նրա բարօրութեան համար, նորա մէջ գիտութեան և ճշմարտութեան սերմեր ցանկելով։ Շատ սերմեր ընկնում են քարոտ գետնի վերայ և քամին անհետ կերպով տանում է նոցա, բայց որտեղ հող կայ, նա արգաւանդ է և առատ հունձ է տալիս։

Բեօրնսօնը ծնուել է 1832 թ. դեկտեմբերի 8-ին Կուիկնէ աւանում, ուր նրա հայրը քահանայ էր։ Աղքատ և ոչ հրապուրիչ բնութիւնը շրջապատում էր բանաստեղծի մանկութեան առաջին տարիները, լնրկ ժայռերը և քարերը, ողորմելի բուսականութիւնը, անշնորհակալ հողը և

դաժան կլիման, իսկ այդ բոլորի պատճառով բնակիչների խիստ սակաւութիւնը, որ պատասպարուել է աննշան, մինը միւսից հեռու ընկած խրճիթներում։

Մանուկը վեց տարեկան էր, երբ նրա հօրը փոխադրեցին ուրիշ համայնք՝ Րօմսգալէն, որ Նորվեգիայի ամենից նկարագեղ և բնակիչներով խիտ անկիւններից միւն է։ Բնակութեան նոր տեղի հրաշալի բնութիւնը և կենդանի, եռանդոտ բնակիչները նախկին տեղի հետ համեմատելով մէկ այնպիսի պարզ հակապատկեր էին ներկայացնում, որ նա չէր կարող չազդել երեխայի զգայուն հոգու վերայ, համեմատութիւնների, դիտողութիւնների և խորհրդածութեան հարուստ նիւթ տալով նրան։ Շրջապատող բնութեան հրաշալի, վեհ պատկերների և նրա շուրջը եռացող ժողովրդական խայտաճաճուկ կեանքի ազդեցութեան առկա բնաւորութեան բընտճին երեւոյթութիւնը և բանաստեղծական սաղմերը վաղ սկսեցին զարգանալ։ Իսկ մնացածը լըրեց առաւելապէս ժողովրդական հէքիաթների և երգերի, ապա հինուուրց աւանդութիւնների (сати), վեր-

ջապէս Վերգելանդի ստեղծագործութիւնների ընթերցանութիւնը:

Տասնութ տարեկան Բեօրնսօնը գնաց Քրիստիանիա՝ համալսարանում քննութիւն տալու: Սյստեղ նա անց կացրեց մօտաւորապէս երկու տարի, պարապելով դանիական գրականութեամբ և սիրով յաճախելով այն ժամանակ Քրիստիանիայում եղած գեղեցիկ դանիական թատրոնը, որ, առհասարակ, նրա բնաւորութեան գեղարուեստական կողմերի զանգայման վերայ մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ: Բացի այդ նա չէր զրկում իրան և ուրիշ՝ երբեմն բաւական աղմկալից բնաւորութիւն ունեցող երիտասարդական զուարճութիւններէ: 1852 թուին Բեօրնսօնը վերադարձաւ հօր մօտ: Քաղաքային կեանքը կրակոտ երիտասարդի մէջ չէր կարողացել ոչնչացնել դեմօկրատի ոգին, որ մանկութիւնից վառ էր նրա մէջ: Գիւղական կեանքը և բնութիւնը առաջուայ պէս սիրելի և մօտ էին նորա հոգուն, և նա այդ ապացուցեց արդէն իւր առաջին բանաստեղծական փորձերով: Դրանք ժողովրդական ոգով գրած երգեր էին, որոնց գիւղացիները երգում էին:

Ապա վերագառնալով Քրիստիանիա, Բեօրնսօնը մտաւ գրական ասպարէզ, որպէս կրիտիկոս. կըքոտ, անպամ անզուսպ լինելով, իւր գործի մէջ նա շատ վաղ բաղմամբիւ թշնամիներ ձեռք բերեց: Սյդ ժամանակ նրա սիրած ընթերցանութեան առարկաներն էին, դեռ նոր վերջացած գրականական շրջանի մտածողների գործերը, Յէյբերգի, Սիբբերնի և Կիրկիգորի, որոնցից վերջինը նրա և նրա հօշակաւոր հայրենակից Իբսէնի վերայ ահադին ազդեցութիւն ունէր: Փոքր ինչ ուշ Բեօրնսօնին գրաւեց դանիական ուրիշ նշանաւոր գրող՝ Գրունտովիգը: Կենսական, ուրախ վարդապետութիւնը, որ այդպիսի հակակշիռ էր նորվեգիական մռայլ և կեղծ բարեպաշտութեան, և Գրունտովիգի ջերմ հաւատը դէպի հիւսիսի լուսաւորող և կենդանացնող առաքելութիւնը չէին կարող նորվեգիացի կրակոտ երիտասարդի հոգուն մօտ չլինել, որ տակաւին սակաւ էր ծանօթ Եւրոպայի մտաւոր կեանքի հետ: Ապա զրացի երկրներում մնալով, — մանաւանդ նա երկար ապրեց Կօպենհագէնում, — Բեօրնսօնը կամենում էր ձեռք զարկել

իւր մտածած երկու գործողութիւն ունեցող «Նորապստկներ» կօմէդիայի մշակութեան: Նախագիծը արդէն պատրաստ էր, բայց երիտասարդ հեղինակը իրան անկարող զգայ գլուխ բերելու այդ, ուստի առ ժամանակ այդ աշխատութիւնը մի կողմ դրեց և ուրիշ՝ «Ճակատամարտերի մէջ» անունով գրամատիկական երկասիրութիւն գրեց: Այդ երկը մեծ աջողութիւն ունեցաւ որպէս նորվեգիական բեմի վերայ, նոյնպէս և գրականութեան մէջ, բայց, չնայած դրան, մերժուեց Կոպէնհագէնի արքայական թատրոնի վարչութեան կողմից: Այդ տեսակ ձախորդութիւն այնպիսի աչքի ընկնող գրողի կողմից, որպիսին Ի. Լ. Գէյբերգն էր, որ այն ժամանակ գրամատիքական գրաքննչի պաշտօն ունէր, պէտք է բացատրել նոր, անսովոր, օրիգինալ ձևով, որի մէջ հէնց առաջին քայլերից թափուեց, ձուլուեց երիտասարդ նորվեգիայի բանաստեղծի զօրեղ, թարմ տաղանդը: Մինչև այն ժամանակ հիւսիսում օրինակելի գրամատիքական բանաստեղծ համարվում էր Էլենշլեդէր, իսկ սրա գրած պատմական գրամայի ձևի, երկար շատա-

խօս ճառերի, անփոփոխ եամբաների և Բեօրնսօնի կարճ, արձակ ձևի մէջ եղած տարբերութիւնը այնչափ մեծ էր, որ ոչ միայն հասարակութիւնը, այլ և երգուեալ գրական մարդիկ լարուեցան և չկարողացան վաղ ընտելանալ նորամուծութեան հետ:

Ստեղծագործութեան ձևի և բովանդակութեան վերաբերմամբ Բեօրնսօնին, — Բրանդէսի խօսքերով, — կարելի է առ հասարակ այն մի քանի գրականական բաղդաւոր մարդկանց թուին վերաբերել, որոնք երկար ժամանակ չհաւատափեցին կամ անաջող կերպով չմաքառեցին յամուռ, անշնորհակալ նիւթի հետ, նախ քան նրանց աջողուեց իւրեանց ստեղծագործութիւններին ցանկալի և անհրաժեշտ ներքին հաւասարակշռութիւն տալ: Բեօրնսօնը շուտով գտաւ իւր ճանապարհը, այնպէս որ նրա ձիրքը կարող էր շեղուել միանգամից, այսպէս ասած, ամբողջապէս:

Առանձին հիմունքով կարելի է այդ տեսել նրա ժողովրդական ոգով գրած պատկերների մասին, որոնց նա ձեռք զարկեց իւր առաջին գրամատիքական աշխատու-

թիւնից յետոյ: Մանկութեան և երիտա-
սարգութեան ապաւորութիւնները, որոնց
նա ստացել էր ժողովրդի հետ անմիջա-
կան կապ և մերձաւորութիւն ունենալով,
և ժողովրդական տւանդութիւնների ըն-
թերցանութիւնը բերեցին իւրեանց պտուղ-
ները: Բեօրնսօնը սովորեց հասկանալ ժո-
ղովրդին սաղայի (աւանդութեան) լուսա-
բանութեան մէջ և սազան ժողովրդի լու-
սաբանութեան մէջ, և հին սաղայի ոճը
նոր կերպարանքով յարութիւն առաւ նը-
րա «Սիւննիվէ Սօլլեակէէն», «Հայր» և «Ար-
ծուի բունը» գեղարուեստական պատկեր-
ների մէջ: Այդ պատկերները, դարձեալ
ձևի նորութեան և արտասովոր լինելու
պատճառով, հանդիպեցին ոչ սակաւ թունդ
պախարակութիւնների, սակայն, փոքր առ-
փոքր, նրանց անկասկածելի արժանաւո-
րութիւնները, հոգեկան, մտերմական և
փափուկ զգացմունքների պօհեղիան, որ զը-
տուել է զօրեղ, ամուր ձևերի մէջ, և ժո-
ղովրդական ու սիրային երգերի սրտաշարժ,
անկեղծ քնարերգութիւնը (лиризмъ), ո-
րոնք առատօրէն զարգարում են այդ պատ-
կերները, յաղթեցին անարգար նախապա-

շարմունքներին և բանաստեղծի փառքը
սկսեց արագ հաստատուել:

Պատկերներին կրկին հետևեցին դրամա-
տիքական զրուածներ, որոնց մէջ Բեօրն-
սօնի ուժեղ տաղանդը ձգում է իւր վը-
րայից ժողովրդական ոճի նմանողութիւնը
և երևան է զալիս աւելի մեծ դժով և
պայծառութեամբ: Խօսելով Բեօրնսօնի մա-
սին, որպէս դրամատիքական գրողի մա-
սին, չէ կարելի չյիշել նրա հոշակաւոր
հայրենակից Իբսէնի մասին: Հիւսիսային
գրականութեան այդ երկու ներկայացուցիչ-
ները նոյն իսկ իւրեանց հակապատկերնե-
րով, փոխադարձաբար, գրեթէ միմեանց լը-
րացնում են և ստուերարկում, այնպէս որ
ինքն իրան այստեղ առաջ է գալիս նը-
րանց համեմատութիւնը: Նրանց որոշող
առանձնայատկութիւններից մէկը, ի միջի
այլոց, մէկի և միւսի յարաբերութիւնն է
դէպի բնութիւնը: Իբսէնը բացառապէս
դրամատիքական գրող է և ոչինչ հա-
կում չէ գգում դէպի բնութեան նկարա-
գրութիւնները. նրա տիպերը—գաղափար-
ների մարմնացումն է, և եթէ բնութիւնը
որ և է տեղ փայլում է նրա պիէսաների

մէջ, առաւել որպէս նշան է, քան իրականութիւն (օրինակ «Բրանդ»): Բեօրնսօնի լայն, բանաստեղծական յոժը, ընդհակառակն, սիրով և յօժարութեամբ ընդգրկուած է բնութիւնը, փոխադրելով նրա պատկերները անգամ գրամայի մէջ: («Սիգուրդ Սլեմբէ»):

Չնայած, որ Բեօրնսօնը խոր կերպով ուսումնասիրել է և ծանօթ է բեմին ու նրա պայմաններին և այդ բանի մէջ նա տեղի չէ տալիս Իբսէնին (նրանք երկուսն էլ մի ժամանակ թատրոնների վերատեսուչներ են եղել), սակայն առաջինը իւր գրուածների մէջ երբէք չէ հասնում տեխնիկայի այնպիսի վարպետութեան, որպէս վերջինը՝ Իբսէնը, և Բեօրնսօնի շատ գրամաները առաւելապէս լաւ են ընթերցանութեան ժամանակ, սակաւ աջողուելով կամ թէ բոլորովին մինչև անգամ անպէտք դառնալով բեմի համար («Սիգուրդ Սլեմբէ», «Գալտէ Գուլդա»): Դրա պատճառը, հարկաւ, այն է, որ Իբսէնը մասնագէտ է դարձել գրամատիքական գրականութեան մէջ, մինչդեռ Բեօրնսօնի գրականական գործունէութիւնը անչափ բազմաատեսակ է:

Բացի գրամաներից, կատակերգութիւններից, նա դեռ զանազան մասնագիտական հարցերի վերաբերեալ անթիւ լրագրական յօդուածներ և բրօշլերներ է գրել, առհասարակ իւր հայրենիքի քաղաքական կեանքի մէջ ջերմ և կենդանի մասնակցութիւն ունենալով:

Բեօրնսօնի ստեղծող գործունէութեան առաջին շրջանի գրամատիքական երկասիրութիւններից ամենամեծ աջողութիւն ունեն որպէս բեմի վերայ, նոյնպէս և գրականութեան մէջ հետեւեալ պիէսաները՝ «Մարիա Ստիւարտը Շօտլանդիայում» (1864 թ. 4 հրատ.) և «Նորապսակներ» (1865 թ. 11 հրատ.):

Մենք նոր ասացինք — «առաջին» շրջանի, որովհետև Բեօրնսօնի գրականական գործունէութեան մէջ, արդարեւ, երկու առանձին շրջաններ կարելի է որոշել: Առհասարակ նրա տաղանդը բաւական արագ հասունացաւ և զարգացաւ և մի ժամանակ, թուում էր, հասաւ իւր ծայրահեղ ատիւժանին և կանգ առաւ անգամ գրեթէ պատրաստ ոչնչանալուն:

Բայց հէնց այդ ժամանակ Դանիա մտան

եւրոպական մաքրի նոր հոսանքներ, իսկ այնտեղից Նորվեգիա, և Բեօրնսօնի հոգու մէջ, խօսելով նորա սեպհական բառերով, «նոր կենսատու աղբիւրներ վաղեցին»:

Նրա առաջին աշխատութիւնը, որով նա ընդհատեց, վերջապէս, արդէն մի քանի տարի տեղ լուծութիւնը (այդ ժամանակ նա ծանօթանում էր աչքի ընկնող ուսումնականների գործունէութեան և աշխատութիւնների հետ, որպիսիք են Միլլ, Դարվին, Շտէյնտալ և Մաքս Միլլեր), «Մնանկութիւն» կատակերգութիւնն էր, որ իւր ժամանակ մեծ աջողութիւն ունէր և մեզ մօտ՝ Պետերբուրգում, «Ein Fallissement» անունով:

Սյդ պիէսայով, որ այդ օրինակ սկիզբ դրեց Բեօրնսօնի ստեղծող գործունէութեան երկրորդ շրջանին, Բեօրնսօնը օտք դրեց ժամանակակից հասարակական գործունէութեան նոր ասպարէզը: «Մնանկութեան» հետ միաժամանակ լոյս տեսաւ և ուրիշ կատակերգութիւն՝ «Խմբագիր» անխնայ սատիրա (երգիծաբանութիւն) լրագրական գործի վերայ հիւսիսում: Նրանց արող հետեցին՝ «Արքայ» զրաման, պատ-

կերներ՝ «Մագնիլդ» և «Կապիտան Մանգանա». կատակերգութիւններ՝ «Լեօնարդ» և «Նոր սիստեմ», պատկեր «Փոշի»:

Նոր ուղղութիւնը անյապաղ նոր յարձակումներ դարձրեց Բեօրնսօնի վերայ: Նորա հակառակորդները սկսեցին հաստատել, որ նոր երկերը նախկիններից նշանաւոր կերպով թոյլ էին, իսկ յետոյ նորան մեղադրեցին տաղանդի կատարեալ անկման մէջ անգամ: Վերջին մեղադրանքը ոչ մի հիմք չունի: Եթէ Բեօրնսօնի գրականական գործունէութեան երկրորդ շրջանի ստեղծագործութիւնները, արդարեւ, տեղի են տալիս առաջին շրջանի արտագրութիւններին գեղարուեստական տեսակէտից՝ լեզուի ներդաշնակութեան, պատկերների բանաստեղծութեան և ձևերի մաքրութեան վերաբերմամբ, սակայն շահում են գաղափարների հարստութեամբ, խնդիրների լայնութեամբ և հեղինակի կեանքի վերայ ունեցած հայեացքների ընդհանուր զարգացմամբ:

Բեօրնսօնի վերջին խոշոր երկասիրութիւններից միում է այստեղ յիշել հետեւեալ կատակերգութիւնները՝ «Ուժից

վեր», «Ձեռնոց» և «Աշխարհագրութիւն և սէր» և երկու մեծ վէպեր՝ «Քաղաքը և նաւահանգիստը զարդարուեցան դրօշակներով» տպուած «Սէվերնի Վեստնիկ»-ում «Նոր Հոսանքներ» վերնագրով և «Աստուածային Ճանապարհի վերայ» տպուած «Տըրուր» ամսագրում:

Վերջացնելով ներկայ առաջաբանը, աւելացնենք դեռ մի քանի խօսք Բեօրնսօնի մասին, որպէս մարդի և հասարակական գործչի մասին: Նորվեգիացի նըշանաւոր բանաստեղծը ամուսնացած է, մի քանի երեխաներ ունի: Որպէս ժողովրդական կեանքի և բնութեան անկեղծ սիրող, Բեօրնսօնը երկար ժամանակով տպւում էր իւր «Փօղբօ» կալուածքում, պարապելով գիւղական տնտեսութեամբ: Նա ամենակենդանի մասնակցութիւն ունի երկրի քաղաքական կեանքի մէջ, երիտասարդական տարիներից անջատուողների կուսակցութեան պատկանելով, Բեօրնսօնը եռանդուն կերպով կռիւ էր մղում Նորվեգիայի քաղաքական անկախութեան համար: Սորա հետ պէտք է արդարացի կերպով ասել, որ չնայած իւր տաք բնաւո-

րութեան և վառ կրքերին, որոնցով նա մղում է և միշտ մղել է այդ կռիւը, մանաւանդ որպէս «Երեկոյեան լրագրի» (Քըրիստիանիա, 1859 թ.) և «Նորվեգիական ժողովրդական լրագրի» (խմբագիր) 1866—67 թ.), — նա երբէք չդաւաճանեց համեստութեան և համակրութեան զգացմունքին դէպի «եղբայրական երկիրը» (Շվեդիան), երբէք չմտածած և վիրաւորական բան չգրեց վերջինիս հասցէին:

Շատ շնորհալի գրողներին հակառակ, որոնք զուրկ են ճարտարախօսութիւնից, Բեօրնսօնը հռչակաւոր հռետոր է, իսկական ժողովրդական տրիբուն (ռամկապետ): Նրա բնական ձիւղքերի զարգացման մանաւանդ նպաստեց նրա Ամերիկայում արած ճանապարհորդութիւնը, ուր նա ծանօթացաւ լաւագոյն ժողովրդական հռետորների հետ: Եւ պէտք է ասել, որքան նա զեղեցիկ կերպով տիրում է գրչին, նրա ճարտարախօսութիւնը առաւել զրաւիչ է: Երբէք նա չէ խօսում այնպէս պարզ, անկեղծօրէն, իւր զօրեղ տաղանդի կատարեալ փայլով, որպէս կրակոտ ճառի մէջ ուշադիր լսողների ահագին բազմութեան առաջ:

Բեօրնսօնը այժմ 62 տարեկան է, բայց, որպէս երեւում է, դրած պատկերից, նա տակաւին կատարելապէս թարմ և առողջ է մարմնով ու հոգով, և շարունակում է անխոնջ կերպով աշխատել, ընթանալով իւր թանգագին ուսուցիչ Վիրգելանի շաւղով՝ «մշակելով և ցանելով մայրենի հօղը»:

Պ. ԳԱՆՁԷՆ.

Ներկայ յօդուածին իբրև առաջաբան կարող է ծառայել հեղինակի նամակից թարգմանչին ուղղած հետեւեալ հատուածը՝ «Ճառի պատճառը եղան մամուլի մի մասի վրդովեցուցիչ յարձակումները աիկին Գրունտովիզի վերայ, որ համարձակուել էր ողջախոհութիւն պահանջել հաւաստապէս, որպէս այր մարդկանցից, նոյնպէս և կանանցից, որ և ողջախոհութիւնը նպատակ է ընտրել, որին պիտի ձգտի մարդկային ազգը. այդ յարձակումները այն

ժամանակ ծագում էին սեռական յարաբերութիւնների մասին հասարակութեան մէջ տիրապետող կեղծ և սուտ տեղեկութիւններից: Երբ Պարիզից վերադառնում էի, առաջ ես մտածում էի կարգաւ իմ ճառը Կօպէնհագէնում և դեռ մի քանի քաղաքներում, բայց ինձ վերայ Սկանդինաւիայի ամեն ծայրերից խնդիրքներ թափուեցան, այնպէս որ, եթէ ես բոլորին էլ բաւականութիւն տայի, ես պէտք է մի ամբողջ տարի խօսէի:

Ես այցելեցի բոլոր նշանաւոր քաղաքները և ամենուրեք բազմութիւ ունկնդիրներ էին ժողովվում: Ցանկալի նպատակը իրագործուած էր: Բոլոր խելացի ծնողները բացարձակ կերպով սխեցին վեճաբանել այդ առարկայի մասին իրանց մէջ և լուրջ խօսակցութիւնների ժամանակ իրանց որդոց հետ: Ծայրահեղ սանձարձակութիւնը և մեր Բօհեմացի անպիտան վերաբերմունքը դէպի ներկայ առարկան արեցին այն, որ սեռական յարաբերութիւնների մասին եղած իւրաքանչիւր խօսք դադարեց հնա-

լաւոր լինել, բայց ես դուռը բացեցի: Եւ որպէս այդ գործը, նոյնպէս և իմ աշխատութիւնները «խաղաղութեան» հարցի վերաբերմամբ, ես ամենից գլխաւոր և էական եմ համարում այն ամենից, ինչ որ ես գործել եմ իմ կեանքում:

I.

Մարդկութիւնը անընդհատ առաջ է շարժւում առաջադիմութեան մեծ ճանապարհով: Այդ շարժման մէջ երբեմն պատահում են տեսակ տեսակ յապաղումներ, խոչընդոտներ և շեղումներ գէպի մի կողմ, բայց յետոյ նա կրկին ընդունում է նախկին ուղղութիւնը և ձգտումը գէպի առաջադիմութիւն, շարունակւում է աւելի մեծ ոյժով և եռանդով:

Սակայն շատերը հաստատում են, որ այդ ձգտումը միշտ դրական բնաւորութիւն չունի. օրինակ, մարդկային հասկացողութիւններից ամենահինը և ամենախորը՝ կրօնականը ձգտում է իբրեւ թէ աւելի շուտ գէպի անկումը, գրեթէ գէպի կատարեալ ոչնչացումը անգամ: Այդպիսի հաստատութիւնը ուղիղ չէ:

Գլխաւոր և անփոփոխելի էութիւնը, առհասարակ կրօնի խորհուրդը, — դա յայտնի «պահպանող սկզբունքն է», «բարոյական պատասխանատուութեան» զգացմունքը և միայն այդ վերջինը առաւել ու առաւել աճում է և ամրապնդվում մարդկութեան մէջ, այնպէս որ արդէն այժմ շատ աւելի գերազանցում է այն նեղ, չըզարգացած զգացմունքին, որով վաղեմի ժամանակներում բաւականանում էին մեր նախնիք: Ապա նոյն իսկ կրօնի հիմքը, գաղափարը «Յաւիտենական»-ի և «Անվախճան»-ի մասին, անկասկած, մեր օրերում բարձրագոյն աստիճանի զարգացման է հասել նոյնպէս. նա արդէն ոչ միայն կոյր հաւատի առարկայ է այժմ, այլ գիտակցական համոզմունքի, որ պահպանում են մարդկային ազգի մեծամեծ մտածողները:

Ուրեմն մենք տեսնում ենք, որ մարդկութեան կրօնական հասկացողութիւնը փոխում է և եթ իւր ձեւերը և պատկերացումները, իսկ հիմքը և էութիւնը անփոփոխելի են մնում: Նոյնը կարելի է ասել և ուրիշ մարդկային բազմութիւ հասկացողութիւնների և զգացմունքների վրա-

բերմամբ (օր. գահին հաւատարիմ լինելու զգացմունք, հայրենասիրութեան և այլն). մարդկային մտածողութիւնը ձգում է հնացած և նեղ շաւիղները և եթ, բայց ոչ երբէք նոյն ինքն ուղղութիւնը, որ դէպի առաջագիմութիւն է տանում:

Մարդկութեան ձգտումը դէպի առաջագիմութիւնը արտայայտվում է, ի միջի այլոց, նրա (առաջագիմութեան) վերաբերութեան մէջ դէպի ամուսնութիւնը կամ կապը այր մարդի և կնոջ մէջ:

Մարդկային ազգի ամենահին պատմութիւնը, նրա կենցաղավարութիւնը և բարիքը, տարաբաղդաբար, մեզ յայտնի չեն. սակայն հիմք կայ կարծելու, որ ընտանեկան սկզբունքի ամուր սահմանը կատարուել է կին-մօր շնորհիւ. նորա շնորհով երեխաները օջաղ, ցեղական և ժողովրդական իրաւունքներ են ստացել. ուրեմն նա ընտանիքի և հասարակութեան ստեղծող է եղել:

Այնպիսի յեղափոխութեան մասին, որ տղամարդին ընտանիքի և հասարակութեան ղուլի, կնոջ, երեխաների և նայքի իշխող դարձրած լինէր, մենք նոյնպէս ո-

չինչ հաւասարի բան չգիտենք, և ենթադրել կարող ենք միայն, որ նորան դարձրել է (գլուխ) որ և իցէ մի մեծ կրօնական վերանորոգութիւն:

Ապա այդ՝ ամբողջ հազարաւոր տարիներ պահպանուած կարգի բարեփոխութիւնը համեմատաբար նոր է սկսուել — որ դուրսեամբ և իրաւունքներով կնոջը տղամարդուն հաւասար է դարձնում, և ձգտումը դէպի միակնութիւնը (այսինքն մէկ այր մարդի կապը մէկ կնոջ հետ) դանդաղ, բայց ուղիղ առաջ է գնում, թէպէտե տակաւին չէ կարելի ասել, որ երկրագնդի որ և է անկիւնում այդ բանը բոլորովին իրագործուած, նպատակին մօտ լինէր:

Անկասկած, վերոյիշեալ վերանորոգող շարժման առաջին զարկը կինն է տուել սերունդից սերունդ ժուժկալութեան և այր ամուսնին հաւատարիմ լինելու սկզբունքների մէջ կրթուելով, նա այդ եղանակ նշանաւոր կերպով այր մարդից առաջ է անցել և նրան բարոյական կողմից, իբր օրինակ է դարձել: Ծանօթանալով բնական գիտութեան վերջին եզրակա-

ցութիւնների հետ ժառանգականութեան օրէնքների վերաբերմամբ, որոնք ցիղի վերայ պարտք են դնում սեռական յարաբերութիւնների մէջ բարոյական ժուժկալութիւն և չափաւորութիւն պահպանելու, կանայք սկսեցին եռանդուն կերպով աշխատել բարոյականութեան նոյն պահանջները սահմանելու և տղամարդկանց համար, որպէս և կանանց: Այդ ճանապարհի վերայ իբրև առաջին կարապետուհիներ հանդէս եկան անգլոսաքս համարձակ կանայք, նրանց օրինակին անյապաղ հետեւեցին և մեր հիւսիսի կանայքը:

Սակայն հասարակութեան մի մասի մէջ մինչև այժմ պահպանվում է այն համոզմունքը, որ սեռական հաղորդակցութիւնը արդէն պատանի հասակում պէտք է ըսկսուի, և որ շատ Ֆիզիքական և հոգեկան խանգարումների արմատը կայանում է հէնց այդ հիմնական ֆիզիքական պահանջը չպահպանելու մէջ¹:

¹ Մի քանի տարի առաջ Անգլիայում մի գիրք լոյս տեսաւ (նրա հեղինակը բժիշկ դուրս եկաւ, և նա շուտով Թարգմանուեց շատ եւրոպական լե-

Այդ առիթով ես գիմել եմ հարցերով զանազան ազգութիւնների ուսումնական բնախոյզներին և բժիշկներին, միաեղմանիւթեան մէջ չընկնելու համար և ահա իմ հարցութորձերի հետեանքը. սկսեմք կենդանական աշխարհից: Վայրենի կենդանիները սեռական միաւորութեան պահանջ են զգում կատարեալ ֆիզիքական հասունութեան հասնելուց յետոյ միայն. իսկ եթէ նման ձգտում է առաջանում ոչ բոլորովին հասուն և թոյլ կենդանիների (անհասունների — ооооёй) մօտ. այսպիսիները նրան բաւականութիւն տալու հնարաւորութիւնից զուրկ են մնում. աւելի ուժեղ և հասակաւոր հակառակորդները թոյլ չեն տալ: Ապա անային կենդանիների

զուններով), որ առաջարկում էր սիրոյ ազատութիւնը նախազգուշութեան յայտնի կանոններ պահպանելով, — որպէս հասարակութեան փրկութիւն բազմաթիւ հիւանդոտ ջարիքներից: Իսկ սեռական միաւորութիւնը, հեղինակի կարծիքով, երկու սեռերի համար ևս պէտք է 14—15 տարեկան հասակից սկսուի: Այդ շարադրութեան առիթով մեզանում հիւսիսում լոյս տեսան իբրեւ պատմական ամբողջ շարք գրքեր, բրոշիւրներ և յրաձրական յօդուածներ:

վերաբերմամբ, որոնց մարդիկ շահուելու պատճառով աշխատում են երբեմն, որքան կարելի է, վաղ բերել սեռական յարաբերութեան, յայտնի է, որ նրանցից հասուն օրինակները միայն ուժեղ և լաւ սերունդ են տալիս: Օրինակ, Նորվեգիայում կովերի և ձիերի ամբողջ սերունդներ փոքրացել և անհետացել են այն պատճառով, որ մերձաւորութիւնը շատ վաղ էր սկսվում:

Ինչ մարդկանց է վերաբերում, մենք տեսնում ենք, որ, եթէ ստոր ցեղերի մօտ, առանձին կլիմայական և ուրիշ պայմանների պատճառով, սեռական յարաբերութիւնը խիստ վաղ է սկսվում, դորա փոխարէն և վաղ էլ ընդհատվում է՝ անհասունների վաղաժամ ֆիզիքական ապէս թառամելու պատճառով: Քաղաքակրթութեամբ ազգերը նոյնպէս, կարծեմ, բաւական ժամանակ և հիմունքներ են ունեցել համոզուելու համար, որպէս վաղաժամ սեռական յարաբերութեան միասի մէջ, մանաւանդ կանանց համար, նոյնպէս և այն բանի մէջ, որ առողջ, կատարելապէս զարգացած ծնողների երեխաները աւելի տո-

կուն և ընդունակ են զոյութեան կուրի
համար: Ուրեմն նոյն իսկ բնութեան պա-
հանջները և կենսական պայմանները մատ-
նայոյց են անում ժուժկալութեան ան-
հրաժեշտութեան վերայ մինչև կատարեալ
Ֆիզիքական հասունութեան ժամանակը,
բայց մարդիկ սովորել են այդ բոլորին հա-
կառակ գնալ:

Ահա, օրինակ, ինչ են ասում «Եր»
ազգային մի քանի ախոյեանները:
Հնումը ամուսնութեան համար բնական
հասակ էր 15 — 16 տարեկան ժամա-
նակը, իսկ մեր օրերում բարդ ձև ստա-
յած կենսական պահանջները նշանաւոր
կերպով այդ ժամանակամիջոցը ետ են
քշել, իսկ սեռական ձգտումը նախկին հա-
սակումն է զարթնում, ուստի և պէտք չէ
բռնաբարել բնութիւնը, այլ, ընդհակա-
ռակն, վայր ձգել նախապաշարմունքների
շղթաները և ազատօէն նուիրուել Ֆիզի-
քական հակման: Այդ կողմից կանանց նոյն
իրաւունքները պէտք է տրուին, ինչ որ
աղամարդկանց:

Նմանօրինակ դատողութիւններ լսելով,
կարելի է միայն զարմանալ այդ խօսքերը

արտասանող անձանց անճանօթութեան
վերայ (կամ դիտմամբ անգիտանում են)
վաղուց հաստատուած գիտական դրու-
թիւնների հետ: Նրանցից առաջինը՝ (գի-
տական դրութիւն) «բարձրագոյն օրգա-
նիզմներին կատարեալ Ֆիզիքական հասու-
նութեան հասնելու համար աւելի երկա-
րատե միջոց է հարկաւոր քան ստորնե-
րին»։ Իրկրորդ՝ «բարձրագոյն (խոշոր) օրգա-
նիզմները չափաւոր աճում, սերունդ են
առաջացնում աւելի մեծ ժամանակամի-
ջոցից յետոյ, իսկ ստորները, ընդհակա-
ռակն, յայտնի են իւրեանց անչափ ծննդա-
բերութեամբ»։ Ուրեմն անհատի սեռական
գործողութիւնները և նրա ընդհանուր
զարգացման աստիճանը գտնվում են հա-
կադարձ կախման մէջ և նշանակում է
«սիրոյ ազատութեան» պաշտպանները աչ-
քի առաջից բաց են թողել. որ եթէ ա-
մուսնութեան մէջ մտնելու միջոցը մեր
օրերում ետ է քաշուել կենսական պայ-
մանների բարդութեւն պատճառով, այնպի-
սի պայմանների, որոնք մարդկային ընդու-
նակութիւնների աւելի մեծ և բազմակող-
մանի զարգացում են պահանջում, ինքն

ըստ ինքեան պիտի ետ քաշուէր և մարդի սեռական հասունութեան սահմանը: Այսպէս մեզանում, հիւսիսում, այր մարդը չէ հասնում կատարեալ ֆիզիքական և միտաւոր զարգացման 25 տարեկան հասակից առաջ, իսկ կինը 20 տարեկանից: Այս պատճառով վաղաժամ սեռական ձգտումը պէտք է արուեստական կերպով առաջացրած համարել, ոչ թէ բնական պահանջ և նրան կարելի է և՛ պէտք է յաղթել:

Ինչ վերաբերում է մեր գերմանական ցեղին, զեռ Տակիտոսը գրում էր, որ դաղղեացիների երկարատե երիտասարդութիւնը գլխաւորապէս կախուած է նրանց ուշ պսակուելուց: Գովել մի ժողովուրդ, որ նա ունի երկար ժամանակ տեղը երիտասարդութիւն, մի և նոյն է թէ այդ ժողովրդի կենսական ոյժերի ամենալու ապացոյց բերել իսկ ասել որ վերջին հանգամանքը կախուած է աւելի ուշ ամուսնանալուց, նշանակում է ցեղի կատարելագործութեան օրէնքները գիտենալ:

Հին սաքսերի՝ անգղեացիների նախնեաց մօտ որպէս կանոն էր ընդունուած, որ ե-

րիտասարդ մարդիկ մինչև քսանուհինգ տարեկան հասակը ողջախոհութիւն պահպանէին, «որպէս զի, — որպէս նրանք էին ասում, — ամրանային ու աւելանային նրանց մկանունքների ոյժերը և հասակը». իսկ գլխաւոր նպատակը հասկանալի է, որ ուժեղ և ամրակազմ յետնորդներ ունենալն էր:

Ես չեմ մտնում այն պատճառների քննութեան մէջ, որոնք վերոյիշեալ առողջ գաղափարների կորուստը ստեղծեցին, կասեմ միայն, որ ներկայ ժամանակում, բարեադպեար, մարդկանց մեծամասնութիւնը սկսել է հասկանալ ինչ է իսկապէս նա արհամարհել և որպիսի հետեանքներ տուեց այդ թեթեամիտ արհամարհանքը: Անգղեական և ամերիկական մարմնամարզները և սպորտսմէնները մասամբ փորձ են անում արդէն վերականգնելու հնարաւոր կատարեալ ֆիզիքական զարգացման կարեւորութեան և անհրաժեշտութեան մասին կորցրած հասկացողութիւնը և պէտք է յուսալ որ համատարած մարմնակրթանքի և մարմնամարզութեան հետ փոքր առփոքր ոյժ կստանայ և ժուժկալութեան օրէն-

քր: Սեռական ժուժկալութիւնը բնաւ չէ թուլացնում, որպէս այդ յաճախ ասում են, մարդու կազմը և իրենով ոչինչ հիւանդութիւններ չէ առաջացնում, եթէ միայն սրա հետ միասին մարդիկ առ հասարակ խելացի ու կանոնաւոր կեանք են վարում: «Գունատ կուսական անկարութիւնը», օրինակ, մինչև այժմ սրտնից փրկութիւն էին տեսնում միայն մարդի գնալու մէջ, Վիրխովի և ուրիշների վերջին հետազոտութիւնների հիման վերայ, ունի բոլորովին ուրիշ պատճառներ,—այդ հիւանդութիւնը հաւասարապէս կարող են ունենալ և՛ ամուսնացած և՛ հասարակաց կանայք, անգամ ութ տարեկան աղջիկները: Մէկ այդպիսի գեղեցիկ բացառութիւն խորտակող հարուած հասցրեց բազմաթիւ փատառողջ նախապաշարմունքներին և դատարակ գրականական շաղփաղփանքներին: Տղամարդկանց մասին էլ երկար ժամանակ ասում էին, որ սեռական ժուժկալութիւնը հոգեկան խանգարումն է առաջացնում, բայց ահա՛ գիտութիւնը առանձին վիճակադրական խաղեր մտցրեց. «հոգեկան-հիւանդներ սեռական

ժուժկալութիւնից» և ի՞նչ այդ գծերը գրեթէ դատարկ են: Սյսպիսի ապացոյցի առաջ շուտով, հաւանակօրէն, կընդհատուեն և վերջին հակաճառութիւնները այդ հարցի մասին:

Ամենեքեան կհամաձայնեն, որ ոչ ոք իսկապէս դեռ չէ խելագարուել բացառապէս սեռական ժուժկալութեան պատճառով. իսկ աւելի շուտ մարդիկ խելագարվում են նրանից, որ այդ բանում իրանց երեւակայութեան խիստ ազատութիւն են տալիս:

Նորվեգիայի բժշկական Ֆակուլտետը նոյն առիթով հետեւեալ եզրակացութիւնն է անում.

«Սյն համոզմունքը, իբր բարոյական կեանքը և սեռական ժուժկալութիւնը առողջութեան վտանգ են սպառնում, մենք, մեր փորձառութեան վերայ հիմնուած, սուտ ենք ճանաչում: Ֆիզիքական տկարութեան կամ խանգարման ոչ մի օրինակ մեզ յայտնի չէ, որոնց պատճառ պէտք լինէր համարել մաքուր բարոյական կեանքը»:

Սյսպէս ուրեմն, ահա՛ ինչ են ասում այն մարդիկ, որոնք հիմք ունին իրանց

փորձառութեան վերայ յենուելու, ունին ահագին բժշկական պրակտիկա, իրանց կարօքներով և զիտողութիւններով փոխանակուելու լայն հնարաւորութիւն ունին զիտութեան կողմից իրանց եղբայրակիցներից շատերի հետ: Հիւսիսի երիտասարդ բժիշկների ամսագրում, որոնք, որչափ ինձ յայտնի է, իրանց ուսումնականութեամբ և բարեխղճութեամբ բնաւ տեղի չեն տալիս ուրիշ երկրների բժիշկներին, հաստատուում է նոյնը: Ուրեմն մարդկութեան ընդհանուր առաջադիմութիւնը նկատուում է, ի միջի այլոց, և այն հանգամանքի մէջ, որ բարոյական ժուժկալութիւնը օրէցօր զարգանում է և «մէկ տղամարդի մէկ կնոջ հետ» ունեցած կապի գաղափարը աւելի հաստատուում է: Մարդկանց զիտակցութիւնը և խիղճը այդ կողմից այնպիսի խոշոր քայլեր են արել դէպի տառաջ, որ այժմ անհնարին է բոլորովին վերադառնալ անցեալի նեղ, տգէտ հասկացողութիւններին: Ես ասացի «խիղճը», որովհետեւ նա էլ ենթակայ է առաջադիմական օրէնքին. ներկայացնելով իրենից մարդկութեան ձեռքով մշակուած բարոյական գաղափարնե-

րի և հայեացքների մի տեսակ զումար, նա ցոլացնում է իւր մէջ հռչակաւոր «ընդհանուր (հասարակական) կարծիքը» և որպէս բարոյական զգացմունք, ներկայանում է իբրեւ մարդկանց յարատեւ ժառանգական յատկութիւն: Առանձին անհատը, հարկաւ, կարող է ծախսել, փչայնել այդ թանգապին ժառանգութիւնը, բայց ցեղի և մարդկութեան մէջ նա միայն կարող է աճել և աւելանալ: Օրինակի համար, հետեւեալ մի փոքր պատմական կեանքի ընթացքին, թէկուզ հէնց մեր երկրի: Գարալդ Գանգրահերի ժամանակները իշխանները կարող էին ունենալ հաւասար իրաւունքով մի քանի կանայք, տալա, երբ արդէն երկրի նմանօրինակ դրութեան վերջը եկաւ, մենք, այնու ամենայնիւ, արքայական հարձի որդուն օրինական թագուհու որդու հետ գահի թեկնածութեան համար հաւասար էինք ճանաչում իրաւունքներով: Ժամանակի ընթացքում դոյն օրինակ երեցիքը այլ ևս անհնարին դարձաւ, բայց տակաւին XVI ու XVII դարերում մենք հասարակ դասի մարդիկ և քահանաներ ենք տեսնում, որոնք չէին դժուար

րանում ժամանակաւոր կերպով իրանց
դուստրները արքաներին կամ մեծամեծ-
ներին յանձնելու: Այդ տեսակ բարքերը
փոքր առ փոքր աւանդութիւնների աշ-
խարհը անցան. իսկ որպէս զի կարողա-
նանք հասկանալ որչափ երկար ժամանակ
իսկապէս պահպանվեցին հին կարգերը և
բարքերը, բաւական է յիշել միայն մի քա-
նի խրախճանների անկարգութիւններ, մա-
նաւանդ հռչակաւոր ապուխտային քէֆե-
րը և խնջոյքները: Անցեալ դարի վերջը
և ներկայ դարի սկիզբը նոյնպէս շատ բա-
ներով աչքի էին ընկնում, որոնցից կը-
վըղովուէր ժամանակակից հասարակական
խիղճը: Ուրեմն, բարոյական առաջադիմու-
թիւնը ակներե է:

Ինչ գուցէ կհակաճառեն, որ և մեր ժամա-
նակակիցները դադանի կերպով մեղանշում
են ոչ պակաս արատներով, բայց դա սխալ
է. առաջին՝ առանձին զէպքերը զեռ ոչինչ
չեն ապացուցանում, երկրորդ՝ այն հանգա-
մանքը, որ այդ տեսակ արատներ և մոլու-
թիւններ յաճախ թաղնվում են զաղտնիքի
ծածկոցի տակ, վկայում է առաջադիմող
«հասարակական կարծիքի» յաղթանակի
համար:

Առաջադիմական պրոցեսը հէնց նրա
մէջ է կայանում, որ փորձը հարկադրում
է շատ ու շատ մարդկանց կասկածել մինչե-
պիսի գոյութիւն ունեցող հասկացողու-
թիւնների կատարելութեան և հաստատու-
թեան մէջ. սրա հետ հասարակութեան
մի քանի անդամները օրինակ են տալիս,
ուրիշները յօժարութեամբ հետեւում են
նրանց, շատերը ստիպուած են լինում հե-
տեկը, իսկ վերջապէս ոմանք չեն կարո-
ղանում և չեն ցանկանում այդ: Որով-
հետեւ ուղղութիւն ստեղծում են ոչ թէ
վերջինները, այլ առաջինները. ուստի նոյն
իսկ առաջադիմութիւնը արտայայտվում
է վերջինների թաւի պոկսելով. սակայն
բարոյական պահանջները երբեք չեն թու-
լանալ նրանց հաճոյքի համեմատ:

Այդ կողմից առաջինները, որպէս մենք
արդէն տեսանք, կանայք էին. սակայն
մարդկութեան բարոյական առաջադիմու-
թիւնը շատ դանդաղ է ընթանում. հա-
սարակութեան բազմաթիւ անդամներ տա-
կալին բարոյական գիտակցութեան այն
բարձրութեան չեն հասել, որ պահանջում
է ժողովրդական և «միակնութեան» օ-

1907 - 256

րէնքը, — դեռ նրանց մէջ կան կանայք, որոնք կարիքից ստիպուած ծախում են իրանց, կան և թեթեամուտութիւնից ընկնողներ: Բայց մի կին, որ մեծացել է բարի ժառանգականութեան, լաւ ընտանիքի, կրթութեան, կրօնի, լուսաւորութեան, վերջապէս կարողութեան կամ աշխատանքի պայմանների մէջ, կարող է այդպիսի կինը սիրած մարդու վերաբերմամբ յօժարակամ դաւաճանել իւր բարոյական պարտաւորութեան: Այդ առիթով ես աւելորդ չեմ համարում յիշել մի գրքի մասին «Քրիստիանիայի Բոհեմա» հանս Եգերի, որ հս ունէի մի ժամանակ: Ես այդ գիրքը մինչև վերջ չէի կարդալ, եթէ նրա վախճանը (развязка) իմանալու ցանկութիւն չունենայի՝ գրքի մէջ նկարագրուած օրինաւոր ընտանիքներից ծագում ունեցող երեք կանայք գայթակղեցուցիչ տղամարդկանց դէմ կընկնե՞ն արդեօք թէ կգիմանան: Դուրս եկաւ, որ նրանց պարտաւորութեան ճանապարհից անկարելի էր հանել: Այսպէս Եգերի գրքի բարոյականը բովանդակում է սկզբում իմ զրած հարցի պատասխանը:

Բայց լինում են և բացառութիւններ, և չնայած դրան, ես կարծում եմ, ոչ ոք (բացի միայն satyriasis-ով բռնուածներից) թոյլ չի տալ իրան կասկածելու այն բանի մէջ, որ առաջագիմող մարդկութիւնը ոչ մի դէպքում չի հրաժարուի այն բարոյական և ֆիզիքական կազդուրիչ հոսանքից, որ կինը մացրեց մարդկային ազգի մէջ ժուժկալութեան և միամարդութեան օրէնքին հաւատարիմ մնալով:

II.

Մինչև այժմ դեռ գոյութիւն ունին հասարակութիւններ, անգամ ամբողջ ազգեր, որոնք «ժուժկալութեան» և «մէկին հաւատարիմ լինելու» պահանջները միայն կանանց համար են օրէնք դարձրել, իսկ այլ մարդիկ կողմնակից են բազմակնութեան: Բացարձակ բազմակնութեան լաւագոյն ներկայացուցիչների՝ մահմեդականների մէջ արդէն հիմնուել է մի տեսակ աղանդ, որ պահանջում է ամենախիստ միակնութիւն և այս վերջինը, որպէս ես լսել եմ մի ուսուցիչի պրօֆեսսորից, որ

երկար ժամանակ մահմեդականների մէջ է ապրել, առաւել մեծ իրաւունքներ է նուաճում և արագ տարածվում: Բայց այդ այսպէս էլ պէտք է լինի: Առհասարակ բաղմակնութիւնը միայն ժողովրդի ֆիզիքական և բարոյական թուլութիւն է առաջ բերում: Իսկ վերաբերուելով կնոջը, որպէս առուտուրի առարկայի, հասարակութիւնը վաղ ապականում է երիտասարդութեան և՛ մարմինը և՛ հոգին, իսկ հարեմային սիստեմայի պատճառով ծոյլ, վաճառ, խաւարի մէջ ընկղմած այդ հասարակութեան խորթ է. մնում ձգտումը դէպի որ և է բարոյական կատարելագործութիւն. բայց այդ հետեւում է այն հանգամանքից, որ հասարակութիւնը զուրկ է կին-ընկերուհու արթուն և խրախուսող ազդեցութիւնից: Ինչ ասել կուզէ, որչափ այդպիսի հասարակութիւնը յետ է մնում մերից մարդկութեան ընդհանուր առաջադիմութեան ասպարիզում:

Ամերիկացիների մէջ բաղմակնութիւնը տակաւին նոյնպէս բաղմակիւ ներկայացուցիչներ ունի աղանդաւոր-մորմոնների մէջ. մանաւանդ նա ծաղկում էր հարա-

ւային նահանգներում, երբ այնտեղ գոյութիւն ունէր ստրկութիւնը: Ծորտատիրութիւնը և բաղմակնութիւնը միշտ ձեռք ձեռքի տուած են ընթանում, այնպէս որ գերիների ազտութեան համար մղուած բացարձակ կռիւր, մի և նոյն ժամանակ զաղանի կռիւ էր բաղմակնութիւնը ոչընչացնելու համար, որ (բաղմակնութիւնը) առհասարակ այդչափ անբարոյականացնող ազդեցութիւն ունի հասարակութեան վերայ: Այն ժամանակի մարդիկ կարծես թէ բոլորովին մոռացել էին, որ հասարակութեան բարձրագոյն ոյժը և զօրութիւնը կայանում է նրա Բարոյական-նախնային մէջ. սակայն փոքր առ փոքր աւելի ուրախալի յարաբերութիւն ծագեց դէպի այդ հարցը, որ, մի ամբողջ դարի ընթացքում, վերջապէս առաջ եկաւ: Բայց ի՞նչ էր սկզբում: Ազատութեան առաջին ախոյեանները՝ կանայք (նրանք առաջինն էին) և տղամարդիկ չէին կարող հարկադրել անգամ լսելու իրանց: Բայց երբ գործը փոքր ինչ առաջ գնաց, նրանց վերայ ծաղը ու ծանոսի, հայհոյանք թափեցին, ապա մեղադրեցին հասարակութեան և

պետութեան հիմքերը փորելու ձգտման, մարդկանց ազատութեան և կայքին ձեռնամուխ լինելու մէջ: Իւրաքանչիւր ոք, որ իշխանութիւն ունէր, հարուստ էր և ազնուատոհմ, հոգեւորականութիւնը, ծերակոյտը, վեհաժողովը, մամուլը, բոլորը նրանց դէմ ապստամբեցին և մեծահոգի մարտնչողներից շատերը իրանց գործի համար զոհ ընկան: Ստրկութիւնը ոչնչացնելու համար հասարակութեանը հրաւեր կարգացող հռետորների վերայ ատրճանակներ էին պարպում հրապարակական ժողովներում¹: Վերջապէս, կրքերը անսահման կերպով վառուեցին. երկրագործները, արհեստաւորները, վաճառականները, գիտնականները ձգեցին իրանց պարապմունքները, զէնք վերցրեցին, և հարաւայինների ու հիւսիսայինների մէջ սարսափելի եղ-

¹ Յայտնի Պարկերը նման դէպքում ասաց «Սպասիր, առաջ թոյլ տո՛ւր ինձ խօսքս ասել», ապա անուանեց փողոցը, որով նա մտադիր էր տուն վերադառնալ: Միւս հոռետորը, որի վերայ նոյնպէս ատրճանակ պարպեցին, բայց անաջող, ասաց՝ «Դիպցնել իսկ չեն կարողանում!» և հանգիստ շարունակեց իւր ծառը:

բայրասպան պատերազմ բռնկեց: Ստրկատիրական նահանգների կողմում կային մի քանի զինուորական առաւելութիւններ, ուստի հիւսիսայինները սկզբում պարտութիւններ էին կրում, բայց այդ նրանց չքվհատեցրեց, ընդհակառակն, նրանք դեռ աւելի մեծ եռանդով միացան ազատութեան զրօշակի շուրջը և, վերջապէս, յաղթող հանդիսացան:

Յաղթողները որպիսի՞ պայմաններ առաջարկեցին: Ազատել բոլոր գերիներին և ամենքին, առանց բացառութեան, քաղաքացիութեան իրաւունքներ շնորհել: Յաղթողները իրանց համար ոչ մի թիղ հող, պատերազմական տուգանքի ոչ մի կոպէկ չպահանջեցին, — քաղաքացիների ազատութիւնը և իրաւունքների հաւասարութիւնը, ահա ինչ էր պատերազմի առիթը և նպատակը: Տիեզերական պատմութեան մէջ չի հանդիսանում մի պատերազմ, որ աւելի մոքուր զրգուճմանից ծագած լինէր և վերջանար, բացառապէս, բարոյական սկզբունքի յաղթանակով:

Իւր ժամանակին ես բազմ օւնեցայ հանդիպելու մի քանիսին այն խիղախ մարդ-

կանցից, որոնք նպաստեցին հասարակական խղճի վերոյիշեալ արթնութեան, օրինակ, եղիսաբէթ Ստենտօնին և Բօքերտ Ինգերսօլլային:

Ի միջի այլոց, ես խօսակցութիւն եմ ունեցել նրանց հետ բազմակնութեան մասին և այն զայրոյթի մասին գաղափար կազմելու համար, որով նրանք վերաբերվում են գէպի բազմակնութիւնը. այստեղ կրեւեմ մի քանի խօսք Ինգերսօլլայի կրաւորա ճառից. «Աշխարհումս ոչ մի լեզու բնաւ չի կարող արտայայտել, որպիսի վնաս է պատճառում հասարակութեան բազմակնութիւնը. նա կնոջը խորամանկութեան և յոյժի աւար է դարձնում, իսկ տղամարդին գիշակեր գաղանի փոխարկում, որ պատրաստ է գլորուել արատի և յանցանքների բոլոր անդունդները, միայն նորան՝ կոջը տիրելու համար!...

Ես սաստիկ առում եմ և արհամարհում ամեն տեսակ հասարակական վարդապետութիւն, որ հիմնուած չէ մաքուր, սրբազան ընտանեկան սկզբունքի վերայ. ամբողջ քաղաքակրթութիւնը, ամբողջ առաջադիմութիւնը հիմնվում է նրա վի-

րայ, բոլոր առաքինութիւնները կենտրոնանում են ընտանեկան օջաղի շուրջը. ուր մէկ այլ մարդ «Իր» է մէկ իր-նով: Աշխարհումս բովանդակութեամբ ամենից արտայայտիչ և զօրեղ, ամենից թանգ խօսքերը սրանք են՝ իմ նշանածը, իմ կինը, իմ հայրը, իմ մայրը, իմ երեխան! Այդ խօսքերից զրկուած աշխարհը մի և նոյն է թէ որջ է, իսկ մարդիկ վայրենի կենդանիներ!»:

Վերջապէս, այժմ մենք հասանք այն տեղ, որի համար ես զլիաւորապէս և վաճառեցի հանգէս գալ իմ ատենախօսութեամբ. բազմակնութիւնը, որին երկատարդութեան ժամանակ մեզանից մեծ մասը անձնատուր է լինում, միթէ ոչ մի վնաս չէ հասցնում կամ նրա հետքերը արդեօք ջնջվում են բնաւին մեր հետագայ ամուսնութեամբ: Կգտնուի արդեօք մէկը այնչափ միամիտ, որ զբան հաւատայ: Ո՛չ բազմակնութիւնը — սեպհական անձնաւորութեան այդ անմիտ ծախսը մանր բաների մէջ մեղ յոյժերի աղբիւրը փոխում է ամենամեծ թուլութեան, խեղաթիւրում է մեր մէջ սիրոյ բարձր գգոյցմունքը և ձրգ-

տումը դէպի գեղեցկութիւնը, որոնք յատուկ են մարդու հոգուն:

Բայց, եթէ սկսենք հէնց վերջինից, այսինքն, դէպի գեղեցկութիւնը ձգտելուց, — մի՞թէ նմանօրինակ խեղաթիւրման կարելի է նշանակութիւն չտալ: Գեղեցիկ ըզգացմունքը զօրեղ է մանաւանդ կեանքի այն նշանաւոր շրջանում, երբ, այսպէս ասած, դրվում են նրա ամբողջ կենսական գործունէութեան հիմքերը՝ երիտասարդական փափուկ հասակում: Սյդ ժամանակ հոգին այնպէս ուժեղ կերպով ընդունում է բոլոր տպաւորութիւնները և սրանք էլ կամքի վերայ են ներգոծում, որ մարդս իբր թէ՛ ևրաժշական գործիքի է նմանվում, որ լարվում է լարը լարի ետեից թէ՛ տանը, թէ՛ դպրոցում, թէ՛ հասարակութեան մէջ, իւրաքանչիւր եղելութիւնով, իւրաքանչիւր խօսքով, իւրաքանչիւր կարգացած գրքով: Եւ ահա՛ հէնց այդ ժամանակ ծնողներից ու դաստիարակներից զաղտուկ և սեպհակտն խղճի դէմ կատարվում է այն, որ այդչափ սոստիկ կերպով գեղեցիկ զգացմունքին հակասակ է դնում, որ ստիպում է կարմրել ամօթից,

և այդ կատարվում է միայն այն պատճառով, որ երիտասարդի երևակայութիւնը թունաւորուած է փտած խօսակցութիւններով և վատ օրինակներով: Եւ աւանդ, եթէ նա ժամանակին կանգ չի առնիլ, թոյլ կտայ իրան այդ անհաստատ, մոլոր ծանապարհի վերայ մնալու, — շուտով նրա հոգին կկոշտանայ, գեղեցիկ զգացմունքը յաւիտեան կքնի նրա մէջ և նոյն ինքն բարոյական դատողութիւնը այն աստիճան կարող է խեղաթիւրուել, որ նա կկորցնի անհիշատիկ զանազանելու ընդունակութիւնը անգամ: Ո՛րքան մարդիկ կենսական ճանտպարհներ ընտրելու ժամանակ ծանապարհական սխալներից ապագայում տուժում են այն պատճառով, որ գեղեցիկ զգացմունքը նրանց հոգու մէջ վաղ է ցեխոտուել և փչացել:

Իմ պատճառաբանութիւնների հետ համաձայնուել չցանկացողները գուցէ ինձ ցոյց տան մի քանի անձնաւորութիւնների աչքի ընկնող օրինակներ, այնպիսի անձնաւորութիւնների, որոնք չնայած որ երիտասարդութեան ժամանակ արհամարհել են բարոյական մաքրութիւնը, գեղեցիկ,

նուրբ ճաշակ են ցոյց տալիս և մեծ, գեղարուեստական գրուածներ են ստեղծում: Բայց բաւական վաճառքաւոր է բացառութիւններով և «ամենաուժեղ, ընտիր բնաւորութիւնների» օրինակով գրաւուել: Իսկապէս ոչ ոք էլ չգիտէ, որչափ կշահուէին վերոյիշեալ անձինքների և՛ ճաշակը և՛ գեղարուեստական զարդացումը, եթէ նրանց հոգեկան կեանքի սկզբնական ներդաշնակութիւնը դեռ երիտասարդութեան ժամանակ լիորտակուէր վերոյիշեալ աննրդաշնակութեամբ (диссонанс): Այսպէս թէ այնպէս անմաքուր գործերը և խորհուրդները միշտ թողնում են իրանց հետքը, և պէտք է բարոյական ոգու ահագին ոյժ այդ հետքը ջնջելու և կրկին կատարեալ հոգեկան ներդաշնակութիւն վերականգնելու համար:

«Ամենամաքուր — ամենազօրեղ», — ի միջի այլոց ասում է Զօլան և այդ գեղեցիկ ասացուածը, աւելի քան կարելի է, յարմարում է այստեղ:

Վերցնենք ապա սիրոյ զգացմունքը: Ոչ ոք այն՝ սիրոյ զգացմունքը այնպիսի սրտաշարժ, գեղեցիկ ձևով չի արտայայտում,

որպէս մաքուր, չփչացած, կրակոտ պատանին: Նրա անձնութեան և զոհերին չկայ սահման, որոնց նա պատրաստ է, երբ նրա սիրար կսկսի խօսել: Սակայն որքան յաճախ այդ աղնիւ զգացմունքը ծովում է, շեղվում ուղիղ ճանապարհից և ցեխի մէջ թաւալվում: Միայն այն երիտասարդութիւնից կարելի է խիստ սառն, կոպիտ դատողութիւններ, սարսափելի եսական, արհամարհական ծանականք լսել, որ արտաւարել և ազաւաղել է իւր մէջ այդ զգացմունքը, շուայելով նրան ընկած կանանց: Մի խօսքով, որքան աւելի խոր ենք թափանցում սեռական կեանքի օրէնքների բուն էութեան մէջ, աւելի պարզվում է, որ բոլորովին անկարելի է այդ կողմից գէ՛թ մի բան ղեջանել. իսկ եթէ մենք մի փոքրիկ բան ղեջանելու լինինք, կորստաբեր ուղի կբանանք մեր առաջ դէպի ապագայ, հեռաւոր զեջողութիւնները և անմաքուր սակարկութիւնները բարոյական զգացմունքի հետ:

Դեռ մանուկ էինք, երբ կարգում էինք պատմութեան մէջ հռովմայեւոց և արեւելեան բռնակալների մասին «վա՛վաշո-

տութիւնը և խստասրտութիւնը ձեռք
ձեռքի տուած են գնում», բայց այն ժա-
մանակ մենք չէինք թափանցում այդ խօս-
քերի իմաստի և նրանց մէջ գոյութիւն
ունեցող ներքին կապի մէջ: Մտաւորը, հա-
ւանական է, մինչև այժմ էլ չեն թափան-
ցել ու չեն հասկացել այդ, իսկ ինչ որ
ինձ է վերաբերում, ես էլ ոչինչ չէի կա-
կածում, մինչև որ Դարվինից իմացայ, որ
այդ կապը գոյութիւն ունի այն իսկ ժա-
մանակից, երբ որձերը էգին տիրելու հա-
մար սպանում են միմեանց կատաղի կը-
ռուի մէջ, իսկ նա (էգը) հանգիստ կեր-
պով սպասում է յաղթողին: Ուրեմն այս-
տեղ էլ վավաշոտութիւն և խստասրտու-
թիւն է նկատվում:

Այդ երկու կորստաբեր կրքերին ես կա-
ւելացնեմ երրորդը ևս—սնափառութիւն:
Վերջինը մեր մէջ այնպիսի ուժով է զար-
գանում տակաւին այն նշանաւոր «Հիմնա-
կան» երիտասարդական հասակում, որ
նրանից յետոյ անգամ, երբ մեզ աջող-
վում է զգայնութեան բուռն ձգտման յաղ-
թելու, նա ձգում է մեզ բազմաթիւ սը-
խալների և բարոյական թշուառութիւն-

ների մէջ: Օրինակի համար նայեցէք Փը-
րանսիացիներին¹: Նրանց երիտասարդու-
թիւնը բացարձակ կերպով անձնատուր է
լինում բազմակնութեան և եթէ այդ հան-
գումանքի շնորհիւ նրանց խիղճը և առ-
հասարակ բարոյական զգացմունքը շատ էլ
չեն փնասվում, որպէս մեր երիտասարդու-
թեան մէջ, որ հարկադրուած է զաղտնի
ճանապարհներով գնալ, բայց այդ բանի
պատճառով զարգանում է անհաստատու-
թիւն, դուր գալու և յաղթելու հիւան-
դոտ ցանկութիւն—«սնափառութիւնը», որ
աւելի խիստ է հարուածում Փրանսիա-
կան հասարակութիւնը, քան որ և է ու-
րիշ հասարակութիւն:

Ընկնելով «կեանքի վայելչութիւնների»
ետեից, Փրանսիացիների սնափառութիւնը
հասել է այնպիսի սարսափելի ոյժի, որ
նրան համարձակ այդ փառաւոր ազգու-
թեան ամենաթունդ և երդուեալ թշնամի

1 Բարոյական վերանորոգութեան գործը, հիմ-
նվելով նշանաւոր անձնաւորութիւնների բազմաթիւ
թղթերի և լիշատակարանների վերայ, նրանց մօտ
էլ առաջ է գնում, և անցեալ դարի վերջից սկսած,
անկասկած խոշոր քալեր է արել:

կարելի է անուանել (կցանկանայի ասել
և միակ). այդ թշնամին տանում է իւր
հետ և բոլոր ուրիշ ազգերը: Վերցնենք
Ֆրանսիացիների հասարակական կեանքը,
որ առ հասարակ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ
առանձին մասնաւոր անձերի կեանքի ցո-
լացումն, հարկաւ, մեծ չափով և երկար
ժամանակ չփնտռելու համար, կանգ առ-
նենք Փրանցիսկոս I, Ջենրիխ IV, Լուդվի-
կոսներ VI^{IV} և XV, յեղափոխութեան
գործիչների և վերջապէս Նապոլէօն III-ի
ժամանակների վերայ: Ուրպիսի հիւանդոտ
անափառութիւն, ցուցամոլութեան ճրպի-
սի կիրք մարդկային արժանաւորութեան
անգուլթ արհամարհանքի հետ: Իսկ առի-
թը, որով օգտուեց վերոյիշեալ կայսրը
Ֆրանս-պրուսական պատերազմը հրատա-
րակելու համար, ճրպիսի անխիղճ անափա-
ռութիւն, ճրպիսի ուղիղ հաշիւ ազգի
անափառութեան վերայ, ճրպիսի աչառ
թեթեամիտ կուրուլթիւն ցոյց տուեց նա
իւր և թշնամու յոյժերի վերաբերմամբ:
Ապա հասարակապետութիւնը: Եթէ ցան-
կանում են, որ հանրապետութիւնը հաս-
տատուի, հանրապետութիւն զառնայ բա-

ռիս բուն նշանակութեամբ, և չմնայ միա-
պետութեան սնանկութեան հասարակ հո-
գարարձու, ամենից առաջ անհրաժեշտ է
կռուել ազգութեան ամենակուլ անափա-
ռութեան հետ: Վրէժխնդրութեան թե-
թեամիտ ծարաւին, քանդող զաղթական
փորձերին, ծառայող դասակարգի անմիա
շուայլութեան (ուրեմն — անառակութեան),
զօրքի և նուատորմիկ հրապուրող պճնա-
սիրութեան, այդ բոլորին պէտք է յաղ-
թել: Այլապէս առաջօրէն կարելի է նրա՝
հանրապետութեան անյարտուելութիւնը
զուշտիկել:

Առ հասարակ, եթէ սկսենք զննել ազ-
գերի պատմութիւնը «անձնական պատաս-
խանատուութեան» տեսակէտից և որոնել
այն մեծ ուշադրութեամբ և մարդկային
հոգու ճանաչողութեամբ, այն ժամանակ
կարելի է բաւական նշանաւոր գիւտեր ա-
նել: Ազգերի ճակատագրի մէջ բազմաթիւ
տխուր յեղափոխութիւններ պէտք է ա-
ռանձին անձերի անափառութեան կամ
«մեծութեան մանկային» (մենամոլութեան)
վերագրել: (Մէկ հոգեբան-բժիշկ մի օր իմ
ուշադրութիւնը դարձրեց այսպիսի պատ-

մական անձերի մի ամբողջ շարքի վերայ, որոնք ունէին այդ հիւանդութիւնը):

Մինչդեռ ամենեքեան զիտեն, որ խելագարութիւնը, որ, ի միջի այլոց, արտայայտուում է մեծութեան մանիայի ձևի մէջ, յայտնվում է իբրև հետևանք յայտնի ժառանգական կամ սեռական հիւանդութեան: Ուստի կարելի է երևակայել, թէ որքան ժողովրդական աշխատանք և ընդհանուր առաջադիմութիւն է սպանիլ այդ սարսափելի հիւանդութիւնը միայն:

Քննենք այժմ երիտասարդութեան սեռական անժուժկալութեան և բազմակնութեան ուրիշ կորստաբեր հետևանքները՝ զգաստութեան և բարոյական հաստատամտութեան պակասութիւնը: Սեպհական կրքերին շողորթութիւն սովորութիւնը, որ իւրացրուած է վաղ «հիմնական» հասակում, կատարելապէս անընդունակ է դարձնում սեպհական անձի հետ վարուելու և տանում է դէպի վերջնական բարոյական սնանկութիւնը: Մենք առանձին կարևորութիւն չենք համարում օրինակներ բերելու համար դիմել բացառապէս ուրիշ երկրներ և միայն այն պատճառով օրի-

նակներ կվերցնենք օտար երկրներից, որ խիստ չվերաւորենք մեր սեպհական ինքնասիրութիւնը:

Վերցնենք կրկին նոյն Ֆրանսիացուն, ինչի՞ է նմանում Ֆրանսիացին, երբ նրան ամբողջապէս տիրում է կիրքը, մինչդեռ, սովորաբար, նա կարգին, դէպի ինքը խիստ և հոգետար մարդ է: Նա զրկվում է զիմադրութեան ամեն տեսակ յոժից և դիւրկութեան ամեն անհոգեմտութեան: Իսկ այդ անհոգեմտութեան ամենուրեք հսկում է Ֆրանսիացիներին՝ թէ՛ օտար պետութեան մէջ, թէ՛ հասարակական ժողովարանում և թէ՛ կռուի դաշտում: Նա՝ անհոգեմտութեան է կրքով կուրացածների ոտերի տակ և հազարներով կուլ է տալիս նրանց այն բռնութիւն, երբ հայրենիքը աւելի կարիք է զգում նրանց հանգիստ քաջութեան մէջ: Ֆրանսիայի աչքի ընկնող զորոյները վերջապէս ուշադրութիւն դարձրին այդ անհոգեմտութեան վերայ և անխնայ ու պարզ նկարագրեցին այն: Այդ մերկացումներից ճրպիսի անհոգեմտ, զարշահոտ վարակումն է փչում ամբողջ աշխարհում:

Ուրեմն արմատացած պակասութեան, սեռական անժուժկալութեան հետեանքը, լինում է կամքի ընդհանուր թուլութիւն, իսկ յետոյ կենսական եռանդի վերջնական անկում: մարդ կորչում է այն ժամանակ, երբ նրանից և նրա գործունէութիւնից ամենամեծ օգուտ կարելի էր սպասել: Օրինակ, Միրաբօն, որ յեղափոխական ձրդ-տունների և վերանորոգութիւնների հոգին էր, այդ գործունէութեան ամենավաւ ժամանակը զոհ գնաց իւր անժուժկալութեան: Գամբետտան՝ երրորդ հանրապետութեան հանճարեղ գործիչը նոյնպէս զոհ գնաց իւր անժուժկալութեան այն ժամանակ, երբ հայրենիքը աւելի կարօտ էր նրան և որի մահուան պատճառով հասարակապետութիւնը խռովութեան և շրփոթութեան մէջ ընկաւ: Արեւմտեան Ամերիկայում մի անգամ երկրորդ ընտրութիւն պէտք է կայանար մի յայտնի քաղաքագէտի ծերակոյտի անգամ ընտրելու համար, որ արդէն մի անգամ վարել էր այդ պաշտօնը: Բայց ընտրողական նիստի ժամանակ անդամներից մէկը, որ պատկանում էր հին պուրիտանական (մաքրա-

կրօնների) աղանդին, վեր կացաւ և ասաց. «Մի անգամ ես տեսայ, որ մեր հռչակաւոր գործիչը ուրախ ընկերների հետ մտաւ հասարակաց տունը, իսկ նա, ով որ կարող է իւր կնոջը խաբել, ուրիշներին էլ կարող է խաբել»: Եւ թեկնածուն չընտրուեց: Ե՞րբ կգայ այն ժամանակը, որ բարոյականութեան նմանօրինակ չափը առանց բացառութեան կյարմարեցնեն բոլորին: Մարդու մէջ ամենավաղ հասակից պէտք է կրթել, զարգացնել ամեն տեսակ առաջադիմութեան առաջին պայմանները՝ կենսական էներգիան և զգաստութիւնը (сamoодлaдaнiе): Մինչդեռ ամենուրեք մենք տեսնում ենք ուղղակի դրան հակառակը. գրեթէ ընդհանուր թեթեամտութիւն, թոյլ բնաւորութիւն, աւելորդ ջղայնութիւն (нервозность) և կեանքի ուրախութեան կորուստ: Բայց իրքան են տուժում գորանից մեր կանայք, երեխաները, ամբողջ ապագայ սերունդը: Ո՞րպիսի ցաւալի կնիք է գրոշմում այդ մեր ընտանեկան կեանքի, ամբողջ հասարակութեան, զրականութեան վերայ: Բայց այդ ամենը վերին աստիճանի գեղեցիկ կերպով նկա-

դադրել են ժամանակակից գրողները և ես այդ մասին աւելի չեմ երկարացնիլ խօսքս, բայց կաշխատեմ ուշադրութիւն դարձնել միայն այն բանի վերայ, ինչ որ քիչ մարդիկ են նկատում, կամ որի առաջ բոլորեքեան դիտմամբ փակում են իրանց աչքերը, մանաւանդ կանայք:

Բազմակնութեան կորստաբեր սովորութեան հետեռլ մարդը, վերջնականապէս չէ ազատվում նրանից, օրինական ամուսնութեան մէջ մանեղով անգամ: Եթէ նա մինչև անգամ իրան զերծ պահի սիրած կնոջ կամ երեխաների պատճառով փոխստական յանցանքներից (եւ գիտեմ այդ տեսակի մի քանի սրտաշարժ օրինակներ), այնու ամենայնիւ նա մինչև իւր կեանքի վերջը միշտ թեթեւ կերպով կվերաբերուի դէպի այդ առարկան: Միաժամանակ, եթէ այդ տեսակ մարդը իրան յետ է պահում բազմակնութեան վատ սովորութիւնից, այդ նրանից է լինում, որ նա վախենում է կորցնել իւր վարած պաշտօնը: Մի խօսքով մարդուն փրկում է արդէն ոչ թէ «կամքը», այլ «հանգամանքը», — ահա այդ բանի մէջ տղամարդը պէտք է բաց-

արձակապէս խոստովանուի, հէնց այդ նոյնպէս յայտնի պէտք է լինի իւրաքանչիւր կնոջ, մանաւանդ ամուսնացած կնոջ: Այն, եթէ կինը այդ իմանար և այլ մարդը խոստովանուելու քաջութիւն ունենար, ապագայ սերնդի համար ինքնակատարեւագործութեան աշխատութիւնը ոչ միայն կը թեթեւանար, այլ և ներկայ ընտանիքը այնչափ կամբարուէր, որ ընդունակ կդառնար մանուկներին աւելի խելացի կըթուէր թիւն տալու, քան այն կըթուէր թիւնը, որ պիտի գոյութիւն ունի: Այն ժամանակ, գուցէ և մեր դպրոցում ցանկալի փոփոխութիւն կլինէր դէպի լաւագոյն բարքերը. ապա թէ՛ գեղարուեստը, թէ՛ գրականութիւնը նոր ոյժեր կունենային, իսկ լրագիրները կսկսէին խիստ հեռեւէլ բարոյականութեան գործերին, կամ որ աւելի վատ է, բարքերի ապականութեան չէին ծառայել:

Տղամարդի բազմակնութիւնից թէ՛ ներկայում և թէ՛ ապագայում տուժում է ոչ միայն նրա սեպհական ընտանիքը, այլ և նրանք են տուժում նոյնպէս, որոնց մէջ նա մտցնում է իւր վատ կրքերը և նրանց

Հետ անբաժան եղող բարոյական ապակա-
նութիւնը: Մինչդեռ, ամօթ է ասել, քա-
հանաները անգամ յարձակվում էին ինձ
վերայ ասելով, որ բարոյականութեան հա-
մահաւասար, միատեսակ պահանջներ այր
մարդկանց և կանանց չէ կարելի անել, որ
ընտանեկան օջաղը միայն կնոջ անկումը
կարող է կեղտոտել, բայց ոչ աղամարդու:
Սակայն ինքը մի՞թէ Դեռա՛կ կարող է ընկ-
նել և կեղտոտել ընտանեկան օջաղը: Այդ
գործի մէջ իբրև օգնական կամ, եթէ կա-
մենում էք, գլխաւոր պատճառ կրկին
աղամարդն է հանդէս գալիս, հետեաբար
նրան առաւել ներողամիտ աչքով վերա-
բերուել քան թէ կնոջ, աւելի քան անի-
րաւացի է: Ապա աղամարդկանց այդ բազ-
մակնութիւնից ամենից շատ ո՞վ է տու-
թում: Մեր նաժիշտները, աղախինները, բա-
նուոր և կար անող կանայք և այլն: Ա-
պագայում նրանք էլ, այսպէս կոչուած,
օրինական ամուսնութեան մէջ են մտնում
և ո՛չ միայն նրանք են ամուսնանում, այլ
և յայտնի պոռնիկները և բարոյական փա-
րակումը աւելի է տարածվում: Այս կերպ
փարուելով ինքը հասարակութիւնը զի-

մում է դէպի անկումը, մաշելով իւր գո-
յութիւնը. և մի օր կգայ արժանի հա-
տուցման ահարկու ժամը:

Վերջացնում եմ ճառիս այս մասը՝ մատ-
նացոյց լինելով այն հիւանդութիւնների
վերայ, որոնց պատճառը հանդիսանում է
դարձեալ նոյն սեռական անժուժկալու-
թիւնը: Մենք արդէն խօսել ենք մեծու-
թեան հիւանդութեան (մանկայի) մասին,
որ ամբողջ աշխարհում տարածուել է,
աւելի քան թէ կարծում են շատերը: (Հա-
մեմատաբար միայն նորերումս ձեռք են
զարկել այդ հարցի աւելի լուրջ մշակու-
թեան): Բայց կայ և մի ուրիշ դեռ աւելի
սարսափելի սեռական հիւանդութիւն, որի
աղբիւրը նոյն անժուժկալութիւնն է: Ո՛ր-
քան մարդիկ են կորչում նրանից և ո՛ր-
քան շնորհալի, տաղանդաւոր, անդամ
հանճարեղ մարդիկ կան նրանց մէջ... :
Ամենից հարուստ բնաւորութիւնները յա-
ճախ լինում են և ամենից անտանձ, ուս-
տի կարելի է դատել, որչափ մեծ է հա-
սարակութեան համար միայն այդ հիւան-
դութիւնից ծագող կորուստը:

Այն ժամանակ, երբ ես գրում էի ներ-

կայ տողերը, իմ յիշողութեան առաջ պատկերացաւ շնորհալի, տաղանդաւոր անձնաւորութիւնների մի ամբողջ շարք, որոնց վաղաժամ կորուստը այդ սարսափելի հիւանդութիւնից եւ առիթ եմ ունեցել զիտելու համեմատաբար իմ ոչ երկար կեանքի ընթացքում: Ապագայում նրանցից շատերը իրանց ծննդավայրի պարծանքը և փառքը կարող էին լինել — մանաւանդ նրանցից մէկը. նրա մասին եւ համարձակ կարող եմ ասել, որ նա համաշխարհային հանճար լինելու համար ունէր բոլոր պայմանները. միւսը — արդէն հասել էր յայտնի փառքի և կարող էր աւելի առաջ գնալ, բայց նրանք բոլորեքեան ոչինչ բանի պատճառով կորան: Եւ թող չկարծեն, որ այդ հիւանդութիւնը միայն հասարակ դասակարգի մէջ է տարածուած. ոչ, նա թափանցում է ամեն տեղ, հասարակութեան ամենաբարձր խաւերը:

Մի անգամ, չեմ յիշում երբ, եւ առիթ ունեցայ զրուցելու մի բժշկի հետ, որ սեռական հիւանդութիւնների մասնագէտ էր և այժմ յայտնի վիրաբոյժ է. խօսակցութիւն բացուեց նորերումս յարուցուած

այն հարցի մասին՝ արդեօք օրպէս պէտք է վերաբերուել այն թեթեւ կապերին, յարաբերութիւններին, որոնց զօրծ է ածուած ժամանակակից երիտասարդութիւնը կանանց հետ եղած ժամանակ: Մենք երկուքս էլ այն եղրակացութեան եկանք, որ եթէ այդ կենսիցութիւնների դէմ ուրիշ ոչինչ բան չբողոքէր անգամ, անչափ բաւական կլինէր այն հանդամանքը, որ այդ ծանապարհով կլինը ամենից հեշտ կերպով կարող է վտանգաւոր վարակման ենթարկուել և հաղորդել այդ վարակումը զուրկ սերնդին:

Այո, հասարակութիւնը իսկի չի էլ կասկածում, որ մասնագէտները վերջին ժամանակներում որքան հիմնաւոր կերպով ուսումնասիրել են այդ հիւանդութիւնը իւր բոլոր արտայայտութիւններով: Նա չզիտէ, որ այդ բոլոր փչացած առամները, աչքերը, ականջները և ուրիշ մարմնական այլանդակութիւնները՝ մեր նախնիքներից մեզ մնացած ինքնառնչչացման ժառանգութիւն է:

Փրանսիայում վաղուց արդէն այդ խնդրի վերաբերմամբ բազմաթիւ մասնագիտա-

նութիւնը կարող են նոյնը անել իւրեանց ընտանիքներում): Իսկ բնական կատարելագործութեան օրէնքը հետեւեալ բանի մէջ է կայանում: Եթէ ես բնաւորութեան որ և է լաւ դիժ կամ ընդունակութիւն ժառանգեմ, ապա զարգացնեմ այն իմ մէջ մինչև աւելի մեծ կատարելութիւն,—գուցէ մինչև տաղանդի աստիճանը,—և յետոյ երեխաներ ունենամ, սրանք ինձանից կարող են ժառանգել ոչ միայն նոյն ինքն ընդունակութիւնը կամ բնաւորութեան գիժը, այլ և ոյժը, եռանդը, որ ես նրան կատարելագործելու աշխատութեան մէջ գործ եմ զրել: Բայց այդ զրութեան հակառակորդները վիճում էին այն մասին, հաւանականաբար, այն պատճառով, որ ընդունակութիւնը կամ հակումը (օրինակ գեղարուեստական) ցանկանում էին նոյն իսկ այն ձեռք ժառանգած տեսնել, որով նա առաջին անգամ երեան եկաւ: Այդ, ի հարկէ, չէ կարելի պահանջել: Ծնողներից մէկի կամ միւսի կողմից եղած ազդեցութիւնը (և ուրիշ երկրորդականները), հարկաւ, յայտնի կերպարանափոխութիւններ ունին իբրեւ ընդունակութեան արտա-

յայտութեան (проявление) հետեւանք:

Նմանապէս, եթէ ես որ և է վատ հակում (կամ սովորութիւն) ժառանգէի և ժամանակին նրանից փրկուէի կամ թէ փոքր ինչ թուլացնէի իմ մէջ այն հակումը, դաստիարակների խելացի օժանդակութեան շնորհով, որ բացաւ ինձ այն աղբիւրը՝ ումից է անցել ինձ այդ հակումը և այն, որ նրանք իրանք տուեցին նրանից. և սրանք (դաստիարակները) զրդել են ինձ կամքի ուժով իմ՝ վատ հակման յաղթելու փորձերի մէջ աւելի առաջ գնալ. քան այդ աջողուեց նրանց, —այն ժամանակ ի՞նչ պատճառով է պատճառը ժառանգել այն հոգեկան ոյժը, որ այդ դէպքում ես ցոյց եմ տուել, և այս կերպով ինքնակատարելագործութեան աշխատութիւնը նրանց համար նշանաւոր կերպով կդիւրանար, իսկ նրանց միջոցով՝ նրանց յետնորդների համար և այլն: Ուստի այդ օրինակ կաշխատէի ոչ միայն ինձ համար, այլ և իմ ամբողջ հետադայ սերնդի համար:

Այսպէս ուրեմն, երբ ցեղի մէջ գոյութիւն ունեցող բնական կատարելագործու-

Թեան այդ մեծ օրէնքը, դպրոցներում դասաւանդութեան, եկեղեցիներում քարոզի եւ ընտանիքներում խրատների առարկայ կդառնայ, երբ նա ամենքի համար նոյնպէս յայտնի եւ հաւաստի կլինի, որպէս ժառանգականութեան ընդհանուր օրէնքը, այն ժամանակ նա միայնակ կառաջնորդի կրթութեան գործը դէպի արմատական վերանորոգութիւններ:

Ես յիշեցի դպրոցի եւ եկեղեցու մասին: Առհասարակ ճրպիսի մարդկանցից են ընտրվում ուսուցիչները. — այնպիսիներից, որոնք աջողութեամբ յայտնի քննութիւն են տուել: Բայց պահանջուած առարկաների մէջ լաւ գիտութիւն ցոյց տալով միայն, մի՞թէ կարելի է եւ լաւ ուսուցիչ լինել: Մանկան հետ դաս անցնել, նրան դաս տալ եւ ապա կրկին պահանջել նրանից նոյն դասը, — մէ՞թէ այդ բաւական է: Դասատուութեան նմանօրինակ եղանակի համար ինչ տեսակ խրտուիլակ (чурбанъ) կամենաք, կարելի է ընտելացնել (выдресировать): Ո՛չ, միայն նա, ով լուրջ, բարձր նշանակութիւն ունեցող ժամին, երբ նրա առաջ բացվում է մանկան հա-

ւատով եւ հարցասիրութեամբ լի հոգին, — ոչ միայն կարող կլինի որ եւ է առարկայ խելացի եւ պարզ կերպով նկարագրել նրան, այլ մի եւ նոյն ժամանակ ազդել աշակերտի վերայ խօսքերով եւ իւր ամբողջ էութեամբ մինչեւ այն աստիճան, որ նրա՝ աշակերտի մէջ հաւատ եւ ձգտում կը զարթնի դէպի աւելի մեծ, աւելի շատ գիտութիւն ունենալը, միայն նա, կրկնում եմ ես, «արժանի է ուսուցչի անուան»:

Ուրիշները լաւ կանէին, որ բնաւ ձեռք չտային մի գործի, որ իւրեանց բանը չէ: Սյլապէս խօսելով՝ իւրաքանչիւր ուսուցիչ մի եւ նոյն ժամանակ պարտաւոր է դաստիարակիչ կամ «բարոյագիտական տաղանդ» լինելու:

Մենք արդէն առաջ ասացինք, որ տաղանդը յայտնի ընդունակութեան կամ հակման՝ կատարելութեան աստիճանին հասցրած զարգացում է: Սյսպէս է նա միշտ: Օրինակ, գոյութիւն ունին ամբողջ սերունդներ եւ ընտանիքներ, որոնք մանաւանդ բարի հակումներ են զարգացրել իւրեանց մէջ: Սյդ ընտանիքների անդամներից մի քանիսը այնպիսի բարոյական բարձ-

րութեան են հասնում, որ բաւական է լինում նրանց հետ խօսել միայն և, կարծես, ամեն ինչ պարզվում է ձեզ համար, իսկ նրանց հետ ծանօթանալով, դուք ինքեանքդ բարոյապէս աւելի կբարձրանաք: Սյսպիսի մարդիկ—«բարոյագիտական տաղանդներ» են: Նրանք ամենեքեան հռչակում են իւրեանց կոչմամբ և սիրով դէպի կրթութեան գործը: Մեզ մօտ չիւսիտում այդ գործը, դժբաղդաբար, այնպէս է դրուած, որ նմանօրինակ մարդկանց մեծամասնութիւնը իրան հեռու է պահում նրանից:

Մի անգամ ես մտայ այդպիսի «բարոյագիտական տաղանդներից» մէկի իրաւասութեան տակ դանուող դպրոց. դպրոցը փոքր էր և բոլոր աշակետները ներկայ էին: Ապա ուսուցչի հետ առանձնացած ժամանակ, ես ասացի նրան. «որչափ ես տեսնում եմ, այդ դպրոցում ոչ ոք վարակուած չէ յայտնի արատով»:—«Սյո՛», պատասխանեց նա, «յոյս ունիմ, որ ինձ աջողուել է բոլորովին արմատախիլ անել այդ»:—«Ի՞նչ եղանակով»:—«Սյո՛, ես, կարծեմ, զիտեմ մանկան մօտ նստել և կամայցուկ նրա հետ

խօսել նրա հոգով»:—«Բայց դրանով մի՞թէ ամեն բան կարելի է աջողեցնել»:—«Ո՛չ բացի այդ, ես ամենքի հետ բացարձակ խօսել եմ, և այժմ այն տեղն է հասել, որ իրանք մանուկները հսկում են միմեանց, իսկ այդ մանկական փոխադարձ հսկողութիւնից խիստ բան դժուար է զրտնել: Ուսուցիչը դեռ աւելացրեց, որ այդ արատը բնական պահանջի հետեանք չէ, ընդհակառակն, մինչև այն աստիճան հակաբնական է, որ ոչ ոք մտքով անգամ չի անց կացնի անձնատուր լինելու նրան, եթէ ուրիշները այդ նրան չսովորեցնեն: Դժբաղդաբար, այդ ախտը մեր շատ ուշատ դպրոցներում, այնու ամենայնիւ, խիստ տարածուած է և այն չի կարելի արմատախիլ անել.—այդպէս վատ են լուծում իսկապէս իրանց բարոյագիտական դերը արդի դպրոցները: Մենք մանուկներին այնտեղ ենք ուղարկում, որ նրանք կրթուեն, իսկ դրա փոխարէն մենք յաճախ ուղղակի զցում ենք նրանց սարսափելի արատի զիրկը, որ դէպի բազմակնութիւն տանող առաջին աստիճանն է:

Երբ վերջապէս «բարոյագիտական տա-
ղանդները» իրանց ձեռքը կվերցնեն և կար-
գի կբերեն դպրոցական գործը (որ ան-
պատճառ կլինի), մարմնամարդութիւնը և
ձեռքի աշխատանքը ոչ միայն ուսման
դասընթացքի պարտաւորեցուցիչ առար-
կաների թուի մէջ կմտնեն, այլ և անկա-
րելի կլինի ենթադրել այնպիսի դպրոցի
գոյութիւն, որ բժիշկ-ուսուցիչ և «բարո-
յագիտական տաղանդ» չունենար: Այո՛, մեզ
հարկաւոր են բժիշկ-տղամարդիկ և բժիշկ-
կանայք, դպրոցները երկու սեռերի համար
էլ պէտք է ընդհանուր դառնան, որ մա-
նուկները մատաղ տարիներից ընտելանան
միաբանական ընկերական կեանքին և դա-
դարեն միմեանց վերաբերուել այն կասկա-
ծոտ հետաքրքրութեամբ, որով այժմ վե-
րաբերվում են: Երկու սեռերը բաժանող՝
նախապաշարմունքների մի ամբողջ պա-
տուարի շնորհով, նրանք միմեանց նայում
են որպէս հազուադիւտ թուշունների վե-
րայ և զանազան երեւակայական բաներով
լցնում իրանց գլուխը այն մասին, ինչ որ
տակաւին լաւ չգիտեն: Քանի որ «գաս-
տիարակութիւնը», որպէս ուսուցման ա-

ռարկայ, չէ մտնում դպրոցական ծրագր-
ների մէջ անգամ (թէպէտեւ «իւր և իւր
գալոց սերնդի մարմնական և հոգեոր ա-
ռողջութիւնը պահպանելուց աւելի կա-
րեւոր բան ոչինչ չկայ» — Սպենսեր), չի
կարելի նրա մասին հասարակութիւնից
առանձին հոգատարութիւն սպասել:

Բայց ես գուշակում եմ, որ, երբ բա-
րոյական կեանք վարելու պահանջը (ներ-
կայումս մի քանիսը միայն անում են այդ
պահանջը), ընդհանուր կդառնայ, ամենքի
կողմից լուրջ կերպով կընդունուի, նա
վերջնականապէս կկերպարանափոխի մեր
կրթութիւնը, մեր դպրոցը և մեր ընտա-
նիքը:

Այո՛, նա դեռ աւելին կանի!

ԻՄ.

Մեր ճառի սկզբում մենք ամուսնա-
նալու համար բնական հասակ (25 տա-
րին այր մարդի և 20 տարին կնոջ հա-
մար) կամ այսպէս կոչուած «չափահա-
սութիւն» որոշեցինք, որից առաջ պէտք է
խիստ ողջախոհութիւն պաշտպանել:

Գուցէ շատերը կասեն, որ չափահաս դառնալուց յետոյ էլ ոչ ամենեքեան կարողանում են, այսպէս կոչուած, օրինական ամուսնութեան հետ կապուած պարտաւորութիւնները իրանց վերայ առնել: Այդ ճիշդ է, շատերը չեն կարողանում ամուսնանալ, որովհետեւ կենսական պայմանները խիստ ծանր են մեր ժամանակներում, բայց կրկնում եմ, եթէ չափահաս ժամանակ ամուսնանալը բնութեան հրաման դառնար նոյն իսկ, հասարակական կեանքը անպատճառ կ'յարմարուէր դրան:

Ուրիշները կասեն, որ, եթէ երիտասարդութիւնը մինչեւ չափահասութիւնը և ամուսնութիւնը պահպանի իսկ իւր ողջ ջախջախութիւնը, նոյն ինքն ամուսնութեան մէջ նա, այնու ամենայնիւ, դադարում է ժուժկալութիւնից: Չեմ վեճիլ, այլ կասեմ միայն, նրա համար, ով կրնտեղանայ ժուժկալութեան մինչեւ ամուսնութիւնը, աւելի հեշտ կլինի ժուժկալութիւն պահպանել ամուսնութեան մէջ և մանաւանդ այն ժամանակ, երբ այդ հարկաւոր է:

Վաղաժամ նշանադրութիւնները վաղուց յարձակումներն առարկայ են դար-

ձել: Սակայն այդ յարձակումները միայն այնքան են արդարացի, որքան բացառապէս էստետիքական (գեղասիրական) տեսակէտից են նայում ամուսնութեան վերայ, իսկ բարոյական տեսակէտից վաղաժամ նշանախօսութիւնները կարելի է գովել միայն: Այսպիսի նշանադրութիւնները — ես չեմ խօսում պաշտօնական նշանադրութիւնների մասին, որոնք կատարվում են ձեռք զարկելով (рукобитие) և օժիտի մասին պայմանագիր կապելով և այլն, — կապվում են այն հիման վերայ, որ օրիորդը հաւատացած է թէ փեսայացուն ընտրել է նրան, իսկ փեսայացուն պատրաստ է իւր գլուխը գրաւ դնել, որ հարսնացուն կսպասի նրան, և ահա նրանք սպասում են:

Եթէ մենք հաւաստի տեղեկութիւններ ունենայինք այն մասին թէ որքան փորձութիւններից և գայթակղութիւններից փրկել են այսպիսի նշանախօսութիւնները երիտասարդներին, մենք նրանց նշանախօսութիւնները կօրհնէինք: 'Ի հարկէ, եթէ գործը պէտք է ամուսնութեամբ վերջանայ, անհրաժեշտ է, որ երիտասարդ գոյդերը այդ սպասողական շրջանի ժամանակ

միմեանց հետ կատարելապէս բացասիրտ լինեն, բաժանին իրար մէջ այն ամենը, ինչ որ ալեկոծում է նրանց սիրտն ու միտքը, հաղորդեն միմեանց բոլորը, ինչ կարողացել են ուսանել, որ լիովին հաւատացած լինեն այն բանի մէջ թէ նրանք ապագայումն էլ կարող են բաղդաւոր կերպով ձեռք ձեռքի սուսած գնալ կենսական ճանապարհով: Եւ մենք տեսնում ենք, որ բաղդաւոր ամուսնական զոյգերի մեծամասնութիւնը իրանց բաղդաւորութեամբ պարտական են հէնց այդպիսի վաղ նշանախօսութիւններին: Վաղ երիտասարդութեան ժամանակ բնութեան ձայնը ցոյց է տալիս, իսկապէս ի՞նչ է հարկաւոր մարդկային բնութեան հոգեոր և մարմնաւոր բաւականութեան համար և նա այնպէս ուժեղ կերպով է հնչում մարդկանց մէջ, որ, սովորաբար, խեղդում է բոլոր ուրիշ պահանջները և կշռադատութիւնները:

Բայց եթէ չափահասութեան հասնելուց յետոյ վաղ ամուսնանալու համար կանոն սահմանուի, այն ժամանակ անհրաժեշտ է, որ իրանք երիտասարդները և նրանց

ծնողները իրանց անչափ ցանկութիւնները և պահանջները նիւթական ապահովութեան վերաբերմամբ չափաւորէին: Մինչև այժմ կինը առհասարակ չէր կարողանում կամ չէր կամենում, մեծ մասամբ, ընտանիքի համար գոյութեան միջոցներ գտնելու, աշխատութեան իւր մասը տանելու, ուստի նրա պահանջները ո՛չ թէ նրա ընդունակութիւնների, այլ միայն քմահաճոյքների հետ էին համաձայնվում: Անկասկած, կնոջ աւելի ինքնուրոյն կրթութիւնը և լուսաւորութիւնը փոքր առ փոքր դրան վերջ կդնեն: Գիւղացիների ամենագլխաւոր տեղը տան մէջ խոհանոցն է, այնտեղ ճաշի ժամանակ ժողովվում է ընտանիքը և այնտեղ էլ անց է կացնում ազատ ժամերը: Ես շատ ուրախացայ դրանման բան տեսնելով ամերիկական քաղաքներում: Իւրաքանչիւր միջակ շրջանի (երբեմն և աւելի բարձր) ընտանիքի մէջ ընդարձակ, լուսաւոր, մաքուր օդափոխութեամբ խոհանոցը առաջին տեղն է բռնում: Խոհանոցի մէջ է սալածածկ հնոցը (плита), որ երբեմն իրանից ներկայացնում է գեղարուեստական արտադրութեան

նման մի բան, յաճախ յատակի վերայ
կան բազմոց ու զորդ: Օրուայ որոշուած
ժամին խոհանոցի զոները բացվում են և
միւս սենեակները ձրի տաքութիւն է տա-
րածվում: Ամերիկայում այսպէս համեստ
կերպով չէ թէ մի ընտանիք է սկսում, որ
ապագայում մեծ բարօրութեան է հաս-
նում, այլ շատ ընտանիքներ: Իսկ մեզա-
նում հիւրասենեակը և սեղանատունը ա-
ռանձին սենեակներ են. երկայն, նեղ և
ծինեկոյզի պէս մութ անցքը—կորրիդորը
(միջանցքը) նրանց միջով տանում է դէպի
խոհանոց, որ մեծութեամբ սովորական վան-
դակից մեծ չէ: Այդ փոքրիկ վանդակի մէջ
դէս ու դէն է գնում աղախինը, որի վե-
րաբերմամբ տանտէրերը իրանց ոչինչ բա-
նով պարտական չեն համարում, և որի
հետ ընդհանուր ոչինչ չունեն, բայց երի-
տասարդ տիկինը հանգիստ նստած է հիւ-
րասենեակում, պահպանելով իւր փոքրիկ
քիթը խոհանոցի ածխահոսից: Ինչ գուցէ
կհակաճառեն, որ փարթամութեան (կօմ-
ֆօրտի) պահանջը առաջադիմութեան պայ-
մաններից մինն է, բայց ես կպատասխա-
նեմ, որ շատ լաւ կարելի է հասնել կօմ-
ֆօրտի՝ խոհանոցից սկսելով:

Այսպէս ուրեմն, Ֆիդէլքսկան և հողեօր
չափահասութեան հասնելուց յետոյ, ան-
յապաղ ամուսնանալու հնարաւորութիւ-
նը այն դէպքումն է ձեռք բերվում, երբ
հասարակութիւնը առհասարակ պակասե-
ցնի իւր պահանջները կեանքի նիւթական
բարիքների վերաբերմամբ, և բացի այդ,
երբ երկու ամուսինները միասին՝ իւրա-
քանչեւրը իւր կողմից կարող կլինեն աշ-
խատելու՝ զոյութեան միջոցներ ձեռք բե-
րելու համար:

Շատերը կասեն, երբ մի անգամ երիտա-
սարդ զոյգը երեխաներ է ունենում, այն
ժամանակ արդէն ֆիտա բարեմաւ ընդհա-
նուր աշխատութեան իդիլլիա: Սակայն
նմանօրինակ անյարմարութիւններ հեռաց-
նելու համար, անկասկած, անհրաժեշտ մի-
ջոյներ կգտնուեն: Մանկական պաբուէզները,
որ փոքր առ փոքր ամենուրեք սկսում են
տարածուել, այդ հարցի լուծման համար
իրրեւ առաջին քայլ են հանդիսանում:

Մի քանի մարդիկ, ՚ի միջի այլոց, մա-
քառում են այնպիսի ամուսնութեան հա-
մար, որից ծննդաբերութիւն չառաջանար,
այսինքն, ամուսնութիւնը լինէր, բայց ե-

րեխաներ ոչ: Սակայն, իմ կարծիքով, այդպիսի մարդիկ կեղծ ճանապարհի վերայ են գտնվում: Ուրիշ բան է, եթէ արդէն ամուսնացած մարդիկ չեն կարողանում ժուժկալ լինել (մանաւանդ երբ պէտք է այդ) և մի և նոյն ժամանակ անկարող են երեխաների մի ամբողջ խումբ կերակրել և կրթել: Այսպիսի դէպքում յիմարութիւն և վախկոտութիւն կլինէր չխոստովանուել, որ աւելի վատ է շատ երեխաներ ծնելը, որոնք ոչ ոքի հարկաւոր չեն և որոնց ոչ ոք չէ կրթելու, քան նրանց ունենալուց բոլորովին հրաժարուելը: Բայց ինչ էլ որ լինի, մարդկանց մեծ մասը գերադասում է ամուսնական կապերից ազատ մնալը: Այստեղ ես չեմ կարող առաջ չգալ իմ պատասխանով այն կենսաբանների դէմ, որոնք պնդում էին, որ ամուսնութիւնը իւրաքանչիւր մարդկային դոյուլթեան նպատակն ու խորհուրդն է: Իմ կարծիքով շատ ու շատ տղամարդիկ և, մանաւանդ, կանայք ամենեւին ստեղծուած չեն ամուսնական կեանքի համար¹: Եւ

¹ Ի դէպ այստեղ ես ցանկանում եմ ցրուել

ի՞նչպէս մենք՝ մնացած ընտանեկան մարդիկս, եօլա կգնայինք, եթէ այդ այդպէս չլինէր:

Ո՛րքան մենք շնորհակալ պէտք է լինենք այն նաժիշտներից, որոնք դէպի մեզ և մեր երեխաները տաժած սիրուց և բարեկամութիւնից իրկար տարիներ մնում են մեր տանը, պահպանելով և խնամելով նրանց համար օտար՝ մեր ընտանեկան օջախը: Այո՛, եթէ մարդկային հասարակութեան մէջ այն ամենը, ինչ որ լաւ է փայլէր պայծառ լուսով, իսկ մենք կանգնած բարձր լեռան վերայ նրան նայէինք,

բաւական տարածուած մոլորութիւնը, իբրեւ թէ կանայք այր մարդկանցից առ հասարակ շատ են ծնվում, և այս օրինակ ինքը բնութիւնը, կարծես ցոյց է տալիս՝ «երկուսը մէկի համար»:

Մինչդեռ որքան կարելի է ստուգել, թէ արական և թէ իգական սեռերը հաւասար թուով են ծնվում, և տղամարդիկ կանանցից մի փոքր շատ են անգամ, բայց «հիմնական հասակում արական սեռի երիտասարդութիւնը իրան այնպէս է պահում, որ նրանցից աւելի շատ են մեռնում և խելագարվում, քան թէ կանանցից: Նոյն իսկ հետազայ հասակներումն էլ այր մարդիկ մեծ թուով են մեռնում, և քիտասարդութեան մեղքերի պատճառով:

և բոլոր այդ ճրագները՝ մեր ազնիւ և անձնուէր ծառաները՝ որոնք լուսաւորում և տաքացնում են մեր անային օջաղները, յանկարծ հանգչին, — այնտեղ ներքեում ինչպէ՞ս կրմթնէր... Բայց համեստ վարժուհիները, որոնք հրաժարուել են (կամայ թէ ահամայ—մի և նոյն է) իրանց սեպհական օջախը ունենալու բաղդից, որոնց ծառայութիւնները նրանցից բարձր կարելի է դասել։ Նրանք դպրոցները մեր երեխաների համար ոչ թէ միայն օջախ են դարձնում, այլ և նպաստում են այն բանին, որ այդ երեխաները ժամանակով կարողանան իրանց սեպհական օջաղները հիմնել։ Ո՛հ, եթէ մի օր մենք բարձրանայինք մինչև այն աստիճան, որ կարողանայինք նմանօրինակ վաստակաւոր կանանց ծառայութիւնները ճիշդ կերպով հասկանալ ու ճանաչել, և վերջապէս սկսէինք յարգել կնոջը իւր սեպհական պատուի համար, և ոչ թէ նրա հօր, ամուսնի կամ այլոց պատճառով։

Եւ այն մարդկանց թիւը, որոնք չեն կարող օրինական ամուսնութեան մէջ մրտնել և մի և նոյն ժամանակ չեն կարողա-

նում սեռական հակման մէջ ժուժկալ լինել—ահագին է։ Այո՛, այդ զարմանալի չէ իսկ, երբ մեր հասարակական պայմանները, զգայական հակումներին դիմադրելու փոխարէն, միայն վառում, բորբոքում են նրանց։

Փորձութիւնը թոյլերին հսկում է ամենուրեք, թէ՛ թատրոնում, թէ՛ զրականութեան, թէ՛ գեղարուստի և թէ՛ մամուլի մէջ։ Վերջապէս թոյլերին փորձութեան մէջ են գցում նոյն իսկ մեր կեանքի բարբերը ու սովորութիւնները՝ պարահանդէսները, պջանքները, մօզան... բոլորը, բոլորը։ Եւ ժամանակակից հասարակութեան հայեացքները յետ չեն դառնում այդ փորձութիւններից, այլ ընդհակառակն, ամեն տեղ անյազաբար կլանում և բռնում են նրանց։ Բայց մի և նոյն ժամանակ հասարակութիւնը անչափ խիստ է դէպի այդպէս կոչուած «անկումները»։ Ես այդ հանդամները բացատրում եմ մարդկութեան դէպի առաջադիմութիւնը ունեցած այն ահամայ ներքին ձգտմամբ, որ բացվում է մեր մէջ մեր բոլոր մեղքերի և շեղումների հակառակ և հարկադրում է

մեզ անարդարացի կերպով խիստ լինել
դէպի հասարակութեան դեռ աւելի թոյլ
անդամները անգամ: Բայց մենք պէտք է
հասկանանք, որ մեր պարտականութիւնն
է նրանց ոչ թէ դատապարտել ու մերժել,
այլ ցաւել ու օգնել նրանց, մանաւանդ,
որքան յանցաւորութեան հետեանքը երեխայի
ծնունդ է լինում: Երեխան պէտք է ծա-
ռայի իբրեւ քաւութիւն. այդ է թելա-
գրում ցեղի պահպանութեան հոգսը: չէնց
ուրիշ աւելի նշանաւոր յանցանքները եր-
բեմն կարելի է հիւանդոտ հակումներով
բացատրել. հետեաբար անհրաժեշտ է աշ-
խատել նրանց բժշկելու: Փրանսիայում
արդէն հասել են դրան: Այնտեղ ջղային
հիւանդների, ալքոհի, մօրփիաի, ափսոսի
և անառակութեան դժբաղդ զոհերի հա-
մար գոյութիւն ունի բուժարանների մի
ամբողջ շարք, և շատերը, որոնք գրեթէ
գերեզմանի շէմքին էին կանգնած, այնտեղից
դուրս են գալիս և՛ մարմնով և՛ հոգով
առողջ: Այդ գործը մեծ ապագայ ունի և
երբ նա ամուր հողի վերայ կկանգնի, երբ
մեզանում էլ ամենուրեք կտարածուեն
նմանօրինակ ապաստարաններ, մարդիկ կը-

հասկանան, որ իւրաքանչիւր հասարակա-
կան չարիք հասարակութեան ժառանգա-
կան կամ նոր ձեռք բերած հիւանդութեան
արգասիք է, որ օգնութիւն է աղաղակում:

Մի և նոյն ժամանակ պարտք եմ հա-
մարում դիմել նրանց, որոնք սեռական
կեանքի աւելորդութիւնների մէջ այնքան
հեռու են գնացել, որ իրանք էլ իրանց
բժշկութեան մէջ յուսահատուել են ար-
դէն. մի՛ վհատիք, հաւատացած եղէք, որ
փրկութիւնը հնարաւոր է ամենքի համար
առանց բացառութեան. միայն աւելի քա-
ջութիւն և հաւատ ունեցէ՛ք, դուք տա-
կաւին չգիտէք, իրաւի քայլեր է արել
գիտութիւնը այդ մասում:

Ես առաջ կրեմ մէկ հոչակաւոր մար-
դաբանի խօսքերը ցոյց տալու համար, որ-
չափ մարդիկ պատրաստ պէտք է լինեն
մոլորուածներին ջերմ սրտով օգնութիւն
մատուցանելու: «Մեր ջղերի մէջ հոսում
է մեր նախնեաց արիւնը, այն մարդկանց,
որոնք գողանում, զնում և վաճառում էին
իրանց կանանց: Մեզ էլ երբեմն կարող է
տիրել անսասան կիրքը դէպի կինը, որ
զանազանում է մեզ աւստրալիացիներից

ու հոտոենտոաներից կամ, — որ դեռ աւելի վատ է, — նախնական մարդկանցից:

Մարդի մէջ առհասարակ անցեալը, ներկան և ապագան այն աստիճան կապուած են իրար հետ, որ պէտք է ամենամեծ զգուշութեամբ և ներողամտութեամբ վերաբերուել զէպի մարդը և նրա արարքները: Եւ չնայած զրան, որքան մենք մեր նախնիքներից առաջ ենք գնացել: Մենք կարողանում ենք յաղթել մեր հեշտասիրութեան, կարող ենք մինչև մահ սիրել մաքուր, պղատոնական սիրով, կարող ենք մեր սիրոյ հակումը բնազդման ամեն տեսակ խառնուրդից ազատել և ամբողջապէս միտք և զգացմունք դարձնել այն, կարող ենք զոհուել մաքուր և վեհ գրգռմանի համար: Մեր ուղեղի մէջ ոյժ է կենդրոնանում, որ բոլոր ուրիշ ոյժերը, նրանցից ամենարճնակալականը անգամ սանձահալում է, որ երեսն է գալիս իբրև մեր կազմի կենդրոնախոյս ոյժ, ոյժ, որ կարող է կենդանուն այն աստիճանի հասցնել, որ անհատը զոհվում է ցեղի համար»:

Վերջապէս թոյլ կաամ ինձ յիշելու այն արդարացման մասին, որի վերայ յեն-

վում են բացարձակ բազմակնութեան հետեողները՝ մահմետականները և մորմոնները՝ «յղի կնոջը պէտք է հանգիստ թողնել, ապա թէ ոչ հեշտասիրութեան ժառանգութիւնը մանկան մէջ խիստ զօրեղ կլինի»: Գալոց սերնդի օգտի համար միայն կանանց ստիպել ժուժկալ լինելու, իսկ իրանք — տղամարդիկ իրանց անձը վախկոտութեամբ ազատեն զրանից — լաւ արդարացում է, ինչ ասել կուզէ: Այն խընդիրը, որ այդ մարդիկ շօշափում են իրանց արդարացնելու համար, մեծ կարեւորութիւն ունի և այն լուծելու համար մեզանում վերջին ժամանակներս ոչ սակաւ են աշխատում: Մի քանի բժիշկներ այդ հարցը բացասական մաքով են վճռում, միւսները զրական: Ես չեմ մտնիլ նրանց կարծիքների քննութեան մէջ, բայց իմ կարծիքով, ինքը դրութիւնը ճիշդ է՝ մօր մաքառումը և հեշտասիրութեան յաղթութիւնը ապագայում մանկան վերայ իրանց հեաքը պէտք է թողնեն այնպէս, որպէս և հակառակ վերաբերմունքը: Այս կերպով այդ դրութիւնը հանդիսանում է այն խորին ճշմարտութիւններից մէկը, որոնց կու-

լելի է «խոր» աչքերի հետ համեմատել. երբ նայում ես այդպիսի աչքերին, նրանց խորութիւնից, կարծես թէ քեզ վերայ նայում են դեռ ինչ որ ուրիշ աչքեր, այդպէս և այդ ճշմարտութեան յետևում թաղնուած է մի ուրիշը, որ խիստ կնայի մարդկութեան, մինչև որ նա վերջապէս չի հնազանդուի:

Մ.

Նախ քան իմ ճառը վերջացնելը, մի քանի խօսք էլ կասեմ դեռ ապահարզանի մասին, որ շատերը անթոյլատրելի են համարում այն հիման վերայ, որ նա իբրև թէ բազմակնութեան մի տեսակ խրախոյս է ծառայում:

Անտարակոյս, միայն այն ամուսնութիւնը կարելի է «միակնութիւն» կոչել, որով ամուսնանում են երկու ամուսիններ ամբողջ կեանքը միասին ապրելու ազնիւ դիտաւորութեամբ: Սակայն դրանից չի հետևում, որ ամուսնութիւնը առհասարակ անխզելի չէ, որքան անաջող և սխալ լինէր նա:

Այն երկար տարիների ընթացքում, որ ես աշխատում եմ ամուսնական հարցի վերայ, ինչ շատ անգամ դովելի հաւատարմութիւն է ցոյց տրուած ընտանեկան կեանքի գաղտնի կողմերի մասին, և ես հնարաւորութիւն եմ ունեցել համոզուելու, որ անաջող պսակների մեծ մասը պարտական են իրանց դժբաղդութիւնը ամուսինների մինչև ամուսնութիւնը անցուցած սանձարձակ կեանքին:

Բազմակնութիւնը, որի մէջ այդ մարդիկ անցուցանում են իրանց երիտասարդութիւնը, գրեթէ միշտ ցոլանում է օրինական պսակի վերայ, որպէս անհաստատութեան, թեթևամտութեան, դաւաճանութեան և անհաւատարմութեան կամ հիւանդոտ ջղայնութեան, յափրութեան, մեղամաղձութեան սովորութիւն, չխօսելով արդէն ամենից սարսափելի բանի մասին՝ սեռական յայտնի հիւանդութեան և նրան ուղեկցող բոլոր հիւանդութիւնների մասին:

Համոզուելով դրանում և գիտենալով որպէս անմիտ-թեթևամիտ կերպով կատարվում են իսկապէս ժամանակակից ամուսնութիւնները, ես հէնց այդ պատճա-

ուով ապահարզանը թեթևացնելու կողմն
եմ: Ձի կարելի անսիրտ կերպով պնդել
ամուսնացած կնոջ իբրև նրա գանգատնե-
րին պատասխան՝ «Համբերի՛ր, դու երե-
խաներ ունես, նրանց մէջ է քո փրկու-
թիւնը», երբ ամուսնական կեանքը օրէցօր
փշրում և ջլատում է նրա հոգեկան և
մարմնական ոյժերը: Եթէ նա կարողանար
երեխաների մէջ փրկութիւն գտնել, նա
չէր տանջուիլ մաքառման մէջ և չէր գան-
գատուիլ: Արդեօք շատ օգուտ կարող է բե-
րել երեխային տանջուած և յուսահատու-
թեան հասցրած մայրը: Ո՛չ, մինչդեռ հա-
սարակութիւնը իւր շրջանում համբերում
է բազմակնութեան, նա առանձին դէպ-
քերում պիտի ապահարզան էլ թոյլ տայ:
Բացի այդ հասարակութիւնը ամուսնուց
բաժանուած կնոջ չպէտք է յարգանքից
զրկի և անարժան համարի այն յարգան-
քին, որ վերայ, սովորաբար, իրաւունք ու-
նի ամուսնացած կինը: Եթէ կինը վրձ-
նում է իւր պսակը խզել իւր բարոյական
արժանաւորութիւնը փրկելու համար, նա
աւելի մեծ յարգանքի է արժանի քան
իրանց ամուսինների հետ ապրող բազմա-

թիւ կանայք, և հասարակութիւնը պար-
տաւոր է նրան այդ յարգանքը մատու-
ցանել:

Ապա կփորձեմ դեռ ուշադրութիւն
դարձնել հասարակութեան մէջ առաջա-
յած իդէալների յեղաշրջման վերայ, որ
մանաւանդ արտայայտւում է այն հանգա-
մանքի մէջ, որ մեծամասնութեան աչքե-
րում բազմակնութիւնը շրջապատուած է
քաջութեան և փառքի ինչ որ լուսա-
պսակով (ореолъ):

Մենք առաջուց արդէն շօշափեցինք այդ
հարցը, խօսելով դիւր գալու սնափառ,
դատարկ կրքի մասին, որ սպանում է մեր
երիտասարդութիւնը կարեւոր «հիմնական»
հասակում: Արդարեւ, եթէ այդ կիրքը այն
ժամանակ տիրի մարդուն, երբ նրա մօտ
կեանքի վերայ յայտնի հայեացքներ պիտի
մշակուեն, իւրաքանչիւրին անհրաժեշտ
կենսական իդէալներ պէտք է կազմակեր-
պուեն, նրա օրգանիզմի բոլոր լաւագոյն
ոյժերը կսպառուեն զուարճութիւններին
հետամուտ լինելու վերայ և նա կմանի
հասուն հասակի մէջ խեղաթիւրուած հա-
կացողութիւններով և կեղծ, սուտ իդէալ-

ներով: Մեղանում ամեն տեղ տարածուած է նմանօրինակ բարոյական սնանկութիւնը, հասարակութեան բոլոր խաւերի մէջ, ըսկսած իշխանական պալատներից և վերջացրած դռնպանի խցերով: Եւ չի կարելի ասել, որ կանայք իրանց կողմից առանձնապէս ձգտելին այդ չարիքին զիմադրելու, ընդհակառակն, նրանցից ամենամաքուրները անգամ, իրանք այդ չղիաենալով, յաճախակի հասարակութեան նոյն կեղծ իրգէալներին են ծառայում: Ձեւ երկարացնիլ իմ խօսքը այն բոլոր ձեւերի ու միջոցների մասին, որոնցով արապայտւում է այդ ծառայութիւնը, — մէկ առանձին ցուցումով միայն կբաւականանամ, որ ինձ մանաւանդ ցանկալի է ունկնդիրների յիշողութեան մէջ տպաւորելու:

Պարիզում ես անսպ ցուցահանդիսում մեծ արուեստադէտի վրձինի տակից դուրս եկած պատկեր, որ ներկայացնում է Դօն-Ժուանին՝ բաղմունքով թեան իղէալական ներկայացուցչի այդ ախպր, մահուան գետի ալիքներով նաւարկելու լուսկին: Մալիցիի զեկի մօտ կանգնած է Կօմանդօրի զօրեղ կերպարանքը, նրա մօտ է կանգնած

նոյնպէս ինքը Դօն-Ժուանը՝ կուրծքի վերայ խաչած ձեռքերով: Նրա քայլուածքը վեհ և հանդիսա է, դէմքի վերայ առանձնապէս որոշվում են ուժեղ, բայց ճակատը և մի զոյգ խոր, զրաւիչ աչքեր, որոնց մօտով առանց նրանց նայելու չի կարելի անցնել: Նրա ոտերի տակ է Դօննա Սննան և սրա մօտ էլ էլիկիան: Երկուսն էլ կտրտում են իրանց ձեռքերը, ողբալով անջատումը նրանից, նրանք պատրաստ են նոյն խակ դէպի դժօրքը հետեւելու նրան: Սիւի վերայ երեւում է Դօն-Ժուանի միայն Սպանիայում զայթակղեցրած այն «1003» թիւը: Նրանք դնաս բարեաւ են ստում Դօն-Ժուանին, ձեռները դէպի նա տարածելով, մի քանիսը աղաղակներով, հառաչանքներով և ողբով, միւսները այդ ժամանակ լուռ յուսահատութեան մէջ են: Նրանց մէջ կարելի է դանել վաժաշոտութեան բոլոր տիպերը. այստեղ են և՛ խարտեաչ, և՛ թխահեր, և՛ դէր, և՛ նիհար, և՛ ամբողջապէս հերարձակ երխասարդ կանայք, և լուսնին նայող՝ ողբացող պառաւ կիւնը: Նրանք բոլորքեան մերկ են և չնայած դրան, ոչ ոք չունի այնպիսի բարակ

մէջք, որպիսին ունին մեր պճնազարդ նորաձեւ տիկնայք: Ահա ինչ բանի վերայ ես յանկանում էի ուշադրութիւն դարձնել: Ինչո՞ւ մեր երիտասարդ տիկնայք և օրիորդները քնն-լեւան հակառակ են գնում, ինչո՞ւ նրանց առաքինի մայրերը քաջալերում են այդ: Նրա համար, որ թէ՛ սրանք և թէ՛ նրանք յանկանում են յարմարուել այդ մարդկանց խեղաթիւրուած ճաշակին, որ բաղմանութեան մէջ է կրթուել: Թէ՛ պէտեւ ժամանակակից բժիշկները տակաւին մինչև հասարակութեան բարոյական խորհուրդատուների աստիճանը չեն բարձրացել, սակայն այդ կողմից նրանք արել են այն ամենը, ինչ որ կարողացել են՝ նախազգուշացնում էին և նախազգուշացնում են: Իսկ երիտասարդ օրիորդները, մայրերի համաձայնութեամբ, այնու ամենայնիւ, սեղմում են իրանց մէջքը ո՛չ թէ կեանքի, այլ մահուան համար: Սյժմ վերջրէ՛ք այդ փոքրիկ զիծը ինչպէս սահմանակէտ և նախեցէ՛ք ձեր շուրջը. մեր հասարակական կեանքը վխտում է նմանօրինակ բաներով, բայց ինքը հասարակութիւնը չի էլ կասկածում, որ մինչև ականջները խրուել է վատ ժառանգականութեան մէջ:

Սյժմ դեռ մի խօսք էլ երիտասարդութեան պիտի տեսնեմ, որ գուցէ լսում է ինձ: Նորվեգիայի միջնակարգ ղենուորական ուսումնարաններից մէկի մէջ մի ժամանակ մեծ բարոյազիտական տաղանդ կար Իւրգէն Մօ անուամբ, որ վերջերում եպիսկոպոս եղաւ: Նա ջերմ կերպով հաւատում էր երիտասարդութեան բարի սկզբունքներին և արապայտելով այդ խօսքով ու գործով, այնչափ ազդում էր իւր աշակերանների վերայ, որ նրանցից շատերը իրանց մէջ դաշն կապեցին՝ մինչև ամուսնութեան ժամանակը մաքրութիւն և ողջախոհութիւն պահպանելու նպատակով: Արժէր լսել այդ մասին, — և ուրիշ, կողմնակի երիտասարդներ սկսեցին նմանօրինակ դաշինքներ և ուխտ կապել, որոնք բաղկացած էին երբեմն երկու, երեք անդամներից միայն: Ուրեմն պէտք է հաւատալ երիտասարդութեան: Նա միշտ պատրաստ է նուիրուել բարձրագոյն և ազնիւ ձգտումներին, միայն պէտք է նրան լուրջ կերպով արժանաւոր նպատակ ցոյց տալ: Եթէ մեր երիտասարդութեան օրերում ծերունի մարդիկ այսպիսի ճառով զիմէին

մեզ, որպիսի ճառով ես փորձում եմ
ղիմել ժամանակակից երիտասարդութեան,
ես կարծում եմ, մենք այլապէս կկարգա-
դրէինք մեր կեանքը, և շատ բան Հաս-
րակութեան մէջ ուրիշ կերպ կընթանար,
քան այժմ է ընթանում: Բայց դրա համար
անհրաժեշտ է, որ արդար խօսքը համար-
ձակ և բարձր հնչէ ամեն տեղ «և ականջ-
ներ ունեցողները թող լսեն»:

Իմ աղնիւ համախոհ կանանցից մէկը
Ստոկհոլմում մի անգամ ինձ հաղորդեց,
որ տեղեկանալով սարսափելի անուախու-
թեան մասին, որին անձնատուր էին լի-
նում բարձրագոյն դպրոցական հիմնար-
կութիւններից մէկի սաները, նա խիստ
վախեցաւ այնտեղ կըթուող իւր որդու
համար: Մայրը կանչելով նրան իւր մօտ,
սկսեց աղերսել նրան պարզապէս կերպով
խոստովանուելու, արդեօք նա չէ մասնակե-
ցել այդ բանին: Ո՛չ: Ինչո՞ւ: Այն պատճա-
ռով, որ մայրը առաջօրէն նրան նախա-
դուշացրել է արդէն: Կարելի է երեւակա-
յել մօր ուրախութիւնը: Ուրեմն թող և
միւս մայրերը աշխատեն իրանց երեխանե-
րից այդպիսի ուրախութիւն տեսնելու:

Թող երիտասարդ կանայք նախ քան
ամուսնանալը, համոզուեն տղամարդի բա-
րոյական հաստատութեան մէջ, այն տղա-
մարդի, որին նրանք պատրաստ են իրանց
ճակատադիրը հաւատալու: Ժամանակ է
այժմուանից բաղմանութեան հետեողնե-
րի ամուսնական անպատասխանատու-
թիւնը արմատից կտրել: Իսկ այդ անելը
և հասարակութեան սուս իդէալները փոշի
դարձնելը ամբողջապէս կանանց ձեռքումն
է՝ չէ՞ որ նրանց ձեռքումն է մանուկների
դաստիարակութիւնը:

Վ Ե Ր Ջ.

19 APR 2013

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0445830

108 101

30 26

ԳԻՆՆ Ի 30 ԿՈՊԵԿ.

1600